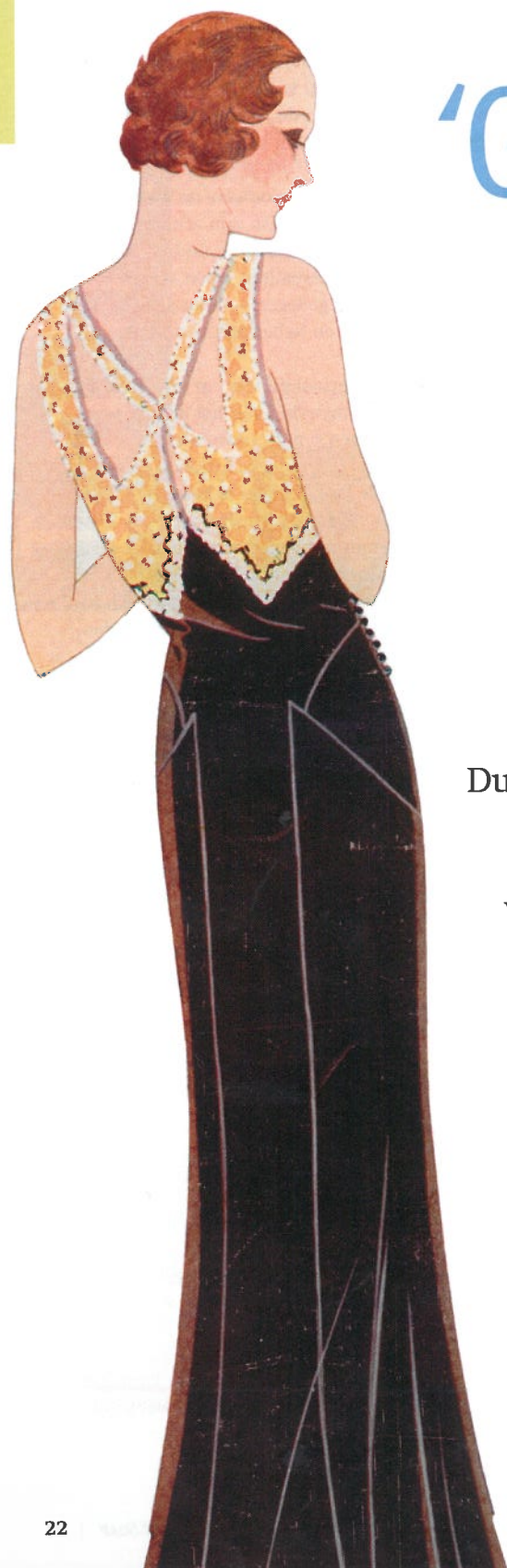

'Geheel aan de vrouwelijke kunne toegewijd'

In het huidige Nederlandse medialandschap zijn vrouwentijdschriften niet meer weg te denken. Toch is dat niet altijd zo geweest. In vergelijking met andere Europese landen als Engeland, Duitsland en Frankrijk, waar het vrouwentijdschrift al in de tweede helft van de achttiende eeuw een vaste plaats op de afzetmarkt verwierf, kwam het Nederlandse vrouwentijdschrift laat tot bloei. Pas in de jaren twintig van de negentiende eeuw begon het genre hier aan zijn opmars om rond 1850 in een stroomversnelling te raken.

Dat maakt de vroegste ontstaansgeschiedenis van het Nederlandse vrouwentijdschrift ogenschijnlijk overzichtelijk: er verschenen slechts een beperkte hoeveelheid titels. Tot 1820 blijft de teller steken op acht Nederlandse vrouwenbladen, tot en met het jaartal 1870 op drieënveertig.¹ Op het eerste gezicht een overzichtelijke hoeveelheid. Maar dat is bedrieglijk. Zo laat de geschiedenis veel witte plekken zien: veel materiaal is door de tand des tijds aangestast en gedeeltelijk verloren gegaan. Veel bladen zijn niet compleet overgeleverd; van sommige zijn er slechts enkele afleveringen bewaard gebleven. Er zijn titels waarvan zelfs helemaal geen aflevering meer te vinden is.² Verder is het materiaal dat wel is overgeleverd, heel divers van aard.

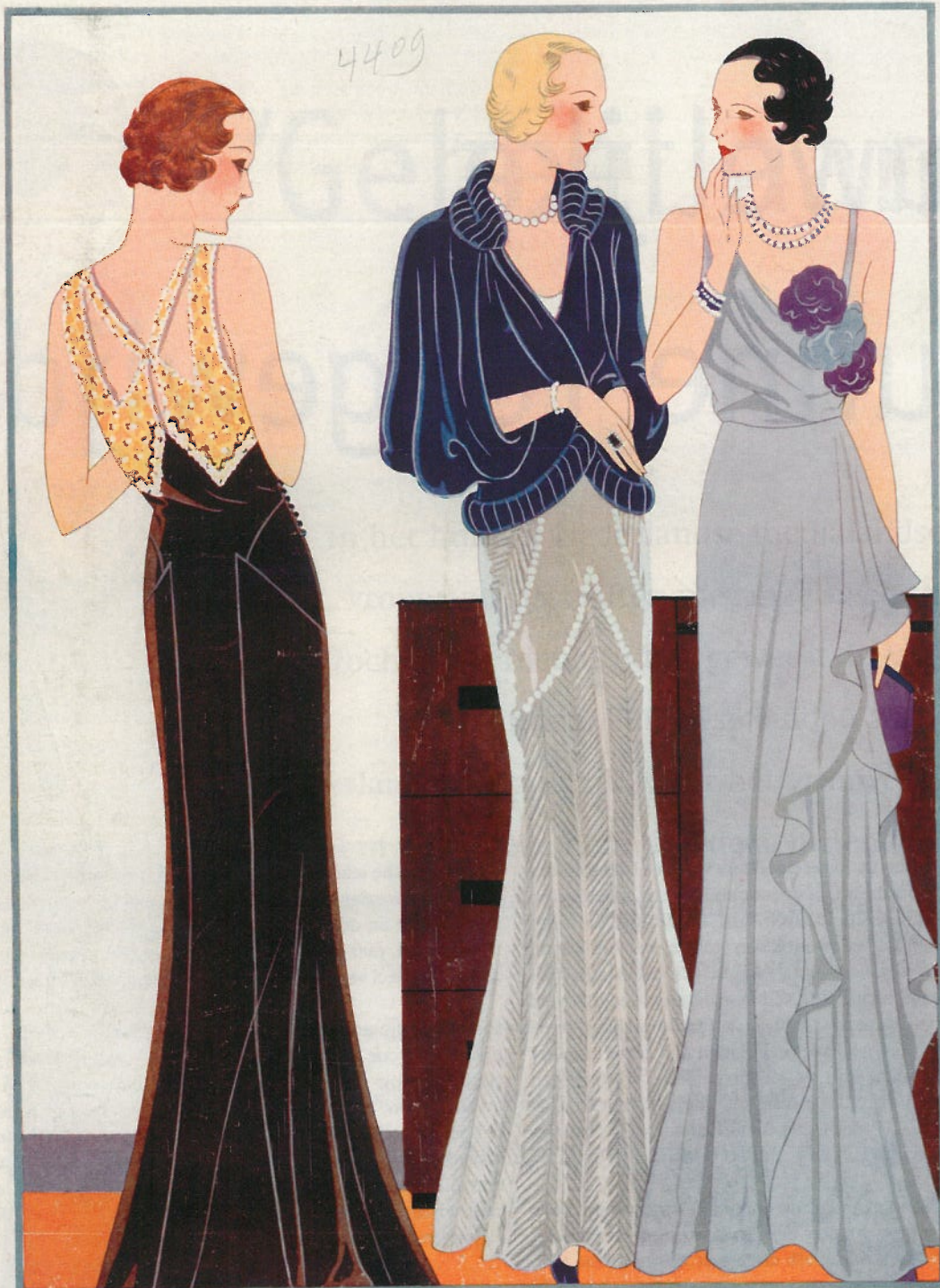
Het materiaal roept vragen van een uiteenlopend karakter op: voor welke vrouwen waren deze bladen bestemd, wie redigeerden en schreven er in deze bladen, met welk doel, wat kostten deze tijdschriften, in welke oplagen verschenen ze, welke thema's en actuele vraagstukken werden erin behandeld, welk type illustraties werden erin gebruikt, welke plaats en betekenis hadden mode, handwerken en literatuur in de bladen, hoe verhielden de Nederlandse onderwerpen zich tot de buitenlandse et cetera. Het zijn vragen die aan veel verschillende onderzoeksterreinen raken, zoals de persgeschiedenis,

het historische lezersonderzoek, de geschiedenis van de Nederlandse vrouwenbeweging, de consumptie- en modegeschiedenis, de literatuurhistorie en de sociaal-economische geschiedenis. Het vrouwen-tijdschrift is, met andere woorden, een medium met vele gezichten, dat vanuit heel verschillende invalshoeken benaderd kan worden.

Die veelzijdigheid maakt vrouwentijdschriften tot een aantrekkelijke bron voor onderzoek. Tegelijkertijd bestaat er het gevaar van versnippering: de grote diversiteit aan onderwerpen en mogelijke invalshoeken, maakt het een wijds, interdisciplinair terrein waarop het soms lastig laven is. Alvorens in te gaan op de ontstaansgeschiedenis van het vrouwentijdschrift in Nederland is het daarom zinvol eerst stil te staan bij een aantal centrale noties en benaderingswijzen uit het historisch onderzoek naar tijdschriften in het algemeen en vrouwentijdschriften in het bijzonder.

Invalshoeken en methodes

Een veelvuldig gehanteerd uitgangspunt binnen de tijdschriftstudies vormt de idee dat tijdschriften niet slechts passieve verslaggevers waren van wat er in de maatschappij leefde, maar dat ze ook een actieve rol vervulden. Tijdschriften traden – bedoeld en onbedoeld –

PYRAMID ZAKDOEKEN
 FABRIKAAT TOOTAL

De Gracieuse, 1 januari 1933

als een actieve kracht op in allerlei culturele en sociaal-maatschappelijke hervormingsprocessen.³ Ze hadden vaak een beeldvormende en opiniebepalende functie, waardoor ze konden fungeren als een 'motor' achter bepaalde ontwikkelingen en veranderingen. Als beeldvormers, discussiepodia en opiniemakers reflecteerden ze niet alleen wat er in de samenleving speelde, maar gaven ze mede inhoud aan het maatschappelijke en culturele leven. Ze vormden plaatsen waar begrippen, waarden en normen mede tot stand kwamen.⁴

Vanuit dit 'actieve' perspectief kunnen aan de hand van tijdschriften beeldvormingsprocessen inzichtelijk worden gemaakt: juist de combinatie van periodiciteit en een relatief groot lezersbereik maakt het mogelijk om verschuivingen en continuïteiten van ideeën en beelden door de tijd heen te volgen. Daarbij kan het gaan zowel om heel specifieke debatten en kwesties die in een bepaalde periode spelen als om de meer structurerende aspecten uit de samenleving, zoals de beeldvorming rondom mannen en vrouwen, het klassenonderscheid, religieuze groeperingen, het stedelijke leven of het gezin.

Dit geldt uiteraard ook voor het vrouwen tijdschrift. Vrouwen tijdschriften vormen immers bij uitstek plaatsen waar 'de vrouw' keer op keer, zowel wekelijks als maandelijks en zowel via teksten als beelden, geschapen en geherdefinieerd werd. Een gang langs de rubrieken leert al snel welke ideaalbeelden er circuleerden en welke eigenschappen aan vrouwen werd toegedicht. Allerlei vrouwelijke identiteiten werden er gecreëerd en in stand gehouden, zoals die van de deugd-zame jonge juffrouw, de liefhebbende echtgenote, de christenmoeder of de geëmancipeerde vrouw. Lezeressen konden zich aan dit hele scala spiegelen bij het definiëren van hun eigen identiteit.

Uit historische studies komt met name het tweezijdige beeld van vrouwen tijdschriften naar voren, als het gaat om de verspreiding van ideaalbeelden van vrouwelijkheid. Aan de ene kant functioneerden vrouwen tijdschriften binnen een culturele context van huiselijkheid waarin vrouwen een leven in dienst van het gezin werd voorgehouden en haar zorgende functies binnen dat domein werden benadrukt. Aan de andere kant konden er ook bevrijdende of radicale impulsen van vrouwenbladen uitgaan. Beetham, die de chronologische ontwikkeling van de negentiende-eeuwse Britse vrouwenpers bestudeerde, spreekt in dit verband van 'a radical potential' en een 'feminised space, one in which it is possible to challenge oppressive and repressive models of the feminine'.⁵ En in haar studie naar Duitse vrouwen tijdschriften in de achttiende eeuw heeft Weckel betoogd dat deze zich voortdurend tussen de twee uitersten van 'huiselijkheid' en 'openbaarheid' bewogen.⁶ Vrouwen tijdschriften speelden volgens haar een rol in het algemene proces van privatisering, waarbij vrouwen steeds eenduidiger aan de huishouding en het gezinsleven werden gekoppeld. Tegelijkertijd was het medium met name voor vrouwelijke journalisten een publieke ruimte, een ruimte waarbinnen zij zich – in potentie – konden verzetten tegen het bestaande rollenpatroon.

Eenzelfde tweezijdigheid zien we bij de wijze waarop vrouwen tijdschriften de vrouw als collectief en individu definieerden. Zo was (en is) het kenmerkend voor vrouwenbladen om een 'wij-gevoel' tot stand te brengen. Vanuit het perspectief van de makers was het aanspreken van een duidelijk omschreven vrouwelijke leesgemeenschap een strategische manier om een plaats om de markt te veroveren. De redactie van *Maria en Martha. Lektuur voor christenvrouwen* (1844-1856) richtte zich bijvoorbeeld expliciet tot christelijke huisvrouwen: 'Werd onze wensch vervuld, Christen vrouwen en moeders! Dan zou het ontvangen en inzien van ons blad u telkens eene aangename verpoosing opleveren, onder veelvuldige werkzaamheid, afleiding en zorg'.⁷ De redactie poogde daarmee een duidelijk omschreven segment uit het vrouwelijk lezerspotentieel aan zich te binden. Het benadrukken van een seksegebonden groepsbewustzijn was echter niet alleen uit commercieel oogpunt van belang, maar ook vanuit de potentiële motorfunctie van een tijdschrift. Feministische vrouwenbladen als *Ons Streven* (1870-1878) en *Onze Roeeping* (1870-1873) spraken hun lezeressen aan op hun gemeenschappelijk gedeelde achterstandspositie in de maatschappij. Ze wendden zich daarbij vooral tot jonge, ongehuwde vrouwen, maar het was van even groot belang om ook hun moeders te mobiliseren: 'Moeders in Nederland! ons tijdschrift verwacht vooral en in de eerste plaats veel van u. Uw zedelijke steun, uw goedkeurende hoofdknik voor 't geen wij beoogen, uw welwillende beoordeeling, uwe vriendelijke aanbeveling en boven alles uwe voorlichting stellen wij op hoogen prijs. Onthoudt ze ons niet!'⁸

Vrouwen tijdschriften hebben evenwel ook een cruciale rol gespeeld in de individualisering van de vrouwelijke identiteit. De bladen leerden lezeressen om zichzelf te zien als zelfstandige individuen die persoonlijke keuzes konden maken. Dat geldt uiteraard voor de feministische vrouwenbladen die ernaar streefden vrouwen mondiger en onafhankelijker te maken. Maar ook de meer traditionele, populaire modebladen konden de boodschap verspreiden dat individualiteit de belangrijkste richtlijn was bij het maken van keuzes, zo blijkt uit het onderzoek van Christine Delhay naar de populaire modebladen *De Gracieuse* (1862-1936) en *Vrouwen-Wereld* (1888-1917). De redactie van *De Gracieuse* gebruikte een taal 'aan de hand waarvan vrouwelijke consumenten zichzelf leerden zien als unieke persoonlijkheden en deze individuele verschijning leerden erkennen als belangrijkste richtlijn bij het maken van keuzes'. Op deze manier verspreidden de modevertogen 'een wijze van spreken over het subject, waardoor het gevoel kon ontstaan zelf bron te zijn van keuze, van autonomie en van creativiteit', aldus Delhay.⁹ Het creëren van een 'wij-gevoel' ging zo gepaard met de individualisering van het vrouwelijke subject.

In het historisch onderzoek worden vrouwen tijdschriften dus veelal opgevat als actieve krachten in de publieke beeldvorming rondom vrouwen en vrouwelijkheid, waarbij speciale aandacht is voor het dualistische karakter (huiselijkheid versus openbaarheid, ►

MARIA EN MARTHA.

Weekbladje voor *Ont. Jongedochters Vereenigingen en Huisgezinnen*

Dienende den Heere met
alle ootmoedigheid.
HAND. 20: 19.

Redacteur en Uitgever
J. P. VANDER HUCHT,
MAASSLUIS.

Hebt liefde onderelkander.
JOH. 13: 35.

Abonnementsprijs per 3 maanden fr. p. p. 35 cent.
Men verbindt zich voor een halven jaargang.
Bij getallen tegen verminderden prijs.

Prijs der Advertentiën van 1—5 regels 50 cent.
Iedere regel meer 10 ct.
Dienstaanbiedingen per geheele advertentie 50 ct.

De gelijkenis van den zaaier.

Een deel van het zaad viel bij den weg.
Matth. 13 vs. 4 en 19

Indien de akker niet *ontvrankelijk* is, dan blijft het daarop uitgestrooide zaad nutteloos, ja het gaat te loor. Indien het hart niet *ontvrankelijk* is, dan blijft het gepredikte woord vruchteloos, en het is evengoed als ware het niet gepredikt.

Dit is het, wat de Heer in het eerste deel der gelijkenis van den zaaier ons leeren wil. Een deel van het zaad, door den zaaier uitgezaad, viel bij den weg, en kon natuurlijk daar niet inzinken. Het bleef er bovenop liggen. En spoedig kwamen vogels en pikten het weg. Zoo nu is het met hem, zegt de Heer, die het woord van het Koninkrijk wel hoort; maar *niet verstaat*. Het gaat niet in zijn hart; het blijft er bovenop liggen. En — de booze komt, en neemt het weg.

Hoe treffend juist geven deze woorden weer wat telkens geschiedt! Ach, hoevele harten zijn gelijk aan dat vastgetreden voetpad, waarin de zaadkorrelen niet wegzinken kunnen! Hoevele harten zijn *gesloten* voor het woord! Zij hooren het wel, maar verstaan het niet. Is het wonder, dat 't ook spoedig spoorloos verdwenen is?

Wat al levenswoorden hebt gij gehoord, die allen op zichzelf in staat geweest zouden zijn om u tot bekeering te leiden! En — nog altijd zijt gij onbekeerd, onveranderd, onvernieuwd!

Wat mag daar de oorzaak van zijn?

Hebt gij 't dan niet gehoord? Is 't u niet gepredikt, dat gij in uwe zonden verloren zult gaan, dat het oordeel u wacht, zoo gij u niet bekeert? Is het u niet verkondigd, dat er een Zaligmaker in de wereld gekomen is, die zondaren behouden kan? Zijt gij niet aangespoord om u te bekeeren, om te gelooven in dezen Heiland, om uw hart Hem te geven, opdat Hij het reinige van de zonden?

En — gij zijt nog altijd overanderd, onbekeerd, onvernieuwd?

Gij hebt het woord gehoord; hebt gij het ook *verstaan*? Want als dat ontbreekt, is het hooren niet voldoende. Dan zijt gij «bij den weg bezaaid» en 't is geen wonder, dat «de booze het woord weggenomen» heeft.

Er kunnen velerlei oorzaken zijn, waardoor de menschen wel hooren, maar niet verstaan.

Als zij *aan andere dingen denken*, dan klinken de woorden als klanken in hunne ooren, maar den zin dier woorden, de bedoeling er van verstaan zij niet. Het woord daalt niet in het hart. Het is een uiterlijk hooren, en — 't gaat teloor.

Als zij *te lichtsinig zijn om ernst te maken* met de dingen, die hen verkondigd worden, dan hooren zij wel de woorden, weten ook wel, wat die woorden hen zeggen, maar — zij nemen het wat luchtig op. Het hart is vol ijdelheid, en met een glimlach op het gelaat, en zonder een oogenblik te ontroeren hooren zij spreken over het oordeel, dat wacht, zonder ook

rolbevestigend versus roldoorbrekend, collectiviteit versus individualiteit). De daadwerkelijke activerende kracht of invloed die van vrouwentijdschriften is uitgegaan is echter moeilijk vast te stellen. Anders dan in het hedendaagse onderzoek, waar interviews met lezeressen een indicatie kunnen geven van de mogelijke invloed van vrouwenbladen,¹⁰ is het effect van historische vrouwenbladen niet eenvoudig te bepalen. Het is aannemelijk dat de herhaling van oproepen en ideaalbeelden een zekere invloed uitoefenden op de lezeressen. Zo gaat men er terecht van uit dat vrouwenbladen een cruciale rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van de vrouwenbeweging door 'het formuleren van en het berichten over "vrouwenkwesties", het vergaren en verspreiden van nieuws over de ontwikkeling van de (internationale) vrouwenbeweging en het vragen van aandacht voor allerlei sociale misstanden'.¹¹ Het specifieke aandeel van de vrouwenbladen in historische processen laat zich niettemin lastig reconstrueren.

Via een omweg kan echter wel iets van de effectiviteit worden 'gemeten', namelijk via lezersreacties. De lezersreacties zijn onder te verdelen in de reacties van lezeressen (in de correspondentierubriek, bewaard gebleven brieven) en die van critici in de algemene pers. Zo geven de vele ingezonden brieven in feministische vrouwenbladen als *Ons Streven* en *Onze Roeping* een beeld van hoe lezeressen op deze tijdschriften reageerden. Ook de reacties in de algemene pers op deze bladen laten zien dat ze bepaald niet onopgemerkt bleven. Dat die reacties in eerste instantie vooral spottend en honend van aard waren, wijst erop dat de critici het beoogde effect, de emancipatie der vrouw, wel degelijk onderkenden, maar dat zij dat via het middel van de ironie onschadelijk trachtten te maken. Behalve lezersreacties zijn er nog andere elementen die inzicht bieden in de 'reikwijdte' van de gepropageerde ideaalbeelden. Te denken valt aan de marketingelementen die het karakter van een tijdschrift mede bepaalden, zoals de verschijningsfrequentie, de uitvoering, de prijs en de oplagecijfers. Deze gegevens kunnen, naast bijvoorbeeld intekenlijsten, meer licht werpen op het bereik en de samenstelling van het lezerspubliek.

Bovenstaande methodologische overwegingen geven een globale, maar geenszins volledige indruk van de centrale noties uit de groeiende hoeveelheid (internationale en nationale) publicaties over de geschiedenis van het vrouwentijdschrift. Zo zijn er ook nog methodische raakvlakken te vinden met studies naar literaire netwerkvorming, de visuele cultuur en de *cultural studies*-benadering. De verschillende invalshoeken hebben echter met elkaar gemeen dat ze ervan uitgaan dat vrouwentijdschriften een geheel eigen plaats innamen op de markt en dat ze datgene trachten te benoemen wat het vrouwentijdschrift tot vrouwentijdschrift maakte en van andere bladen onderscheidde. De notie van *gender*, ofwel de culturele constructie van vrouwelijke identiteit, speelt daarin altijd een centrale rol. Specifiek voor de geschiedenis van het Nederlandse vrouwentijdschrift is, tot slot, nog het belang van de internationale context.

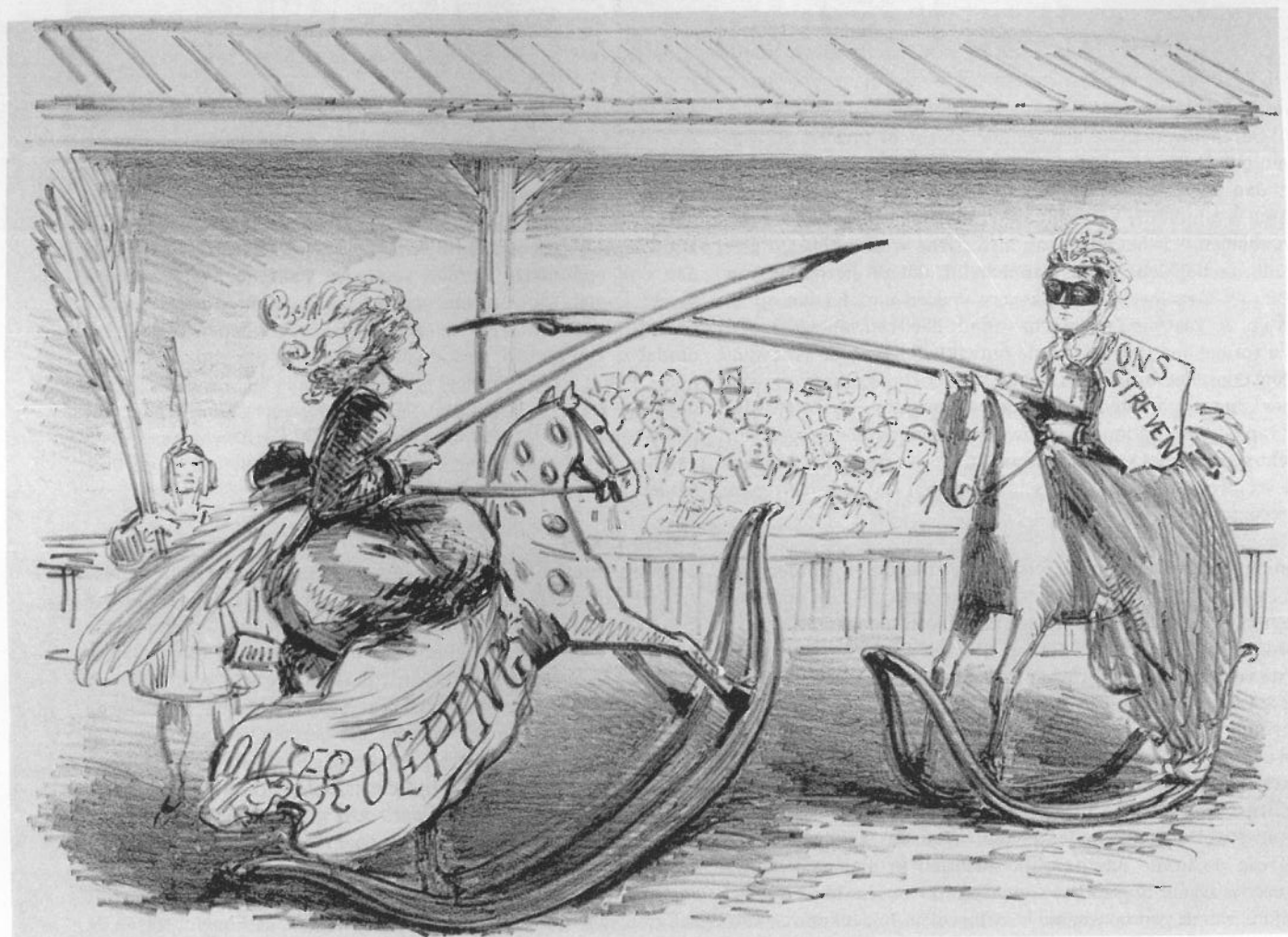
Buitenlandse invloeden zijn in sterke mate bepalend geweest voor de ontwikkelingen op de Nederlandse markt: veel Nederlandse vrouwentijdschriften waren gemodelleerd naar buitenlandse voorbeelden, terwijl ook diverse buitenlandse vrouwenbladen hier gretig aftrek vonden. In het nu volgende overzicht van de ontwikkeling van het Nederlandse vrouwentijdschrift tot circa 1880 zal dan ook regelmatig worden verwezen naar het internationale marktaanbod van vrouwentijdschriften. Enkele tijdschriften zullen in dit historische overzicht bijzondere aandacht krijgen, omdat ze een nieuwe periode markeerden of om andere redenen opmerkelijk waren: *Penélope of maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd* (1821-1835), *Aglaja. Maandboekje voor Dameshandwerken* (1848-1864), *Maria en Martha. Lektuur voor christenvrouwen* (1844-1856) en de feministische bladen *Ons Streven* (1870-1878) en *Onze Roeping* (1870-1873).

Drie fasen

Grofweg kunnen in de vroege ontwikkeling van het Nederlandse vrouwentijdschrift drie fasen worden onderscheiden. De eerste fase loopt vanaf de vroege achttiende eeuw tot 1821. Deze periode kenmerkt zich door allerlei initiatieven om vrouwen als een aparte publiekscategorie in de tijdschriftpers aan te spreken. Ook verschijnen de eerste Nederlandstalige vrouwenbladen waarvan de meeste echter niet langer dan een jaar bestaan. De publicatie van *Penélope of maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd* in 1821 luidt een nieuwe fase in. Dit tijdschrift, dat tot 1835 bestaat, neemt een bijzondere plaats in de Nederlandse persgeschiedenis in: het is het eerste vrouwentijdschrift in de eigen taal dat zo'n lang bestaan kent en het wordt bovendien door een vrouw geredigeerd, Anna Barbara van Meerten-Schilperoord. In de decennia daarna begint het vrouwentijdschrift aan zijn opmars: het aantal neemt toe en de diversiteit in het aanbod groeit. Een deel is gewijd aan mode en handwerken, maar er zijn ook vrouwenbladen die allerlei 'mengelwerk' en literatuur opnemen. In 1870 breekt de derde fase aan. In dat jaar verschijnen de eerste feministische tijdschriften, *Ons Streven* en *Onze Roeping*, die volledig in het teken van de vrouwenemancipatie staan. Vanaf dat moment staan ook politieke belangen op de agenda van de vrouwenbladen. Ook krijgen ze er een nieuwe functie bij, namelijk die van spreekbuis van de georganiseerde vrouwenbewegingen. In 1919 kan het einde van deze periode worden gesitueerd, wanneer het actieve vrouwenkiesrecht wordt ingevoerd.

De oudste Nederlandse vrouwenbladen

Tegen het einde van de zeventiende eeuw kwam, in navolging van andere Europese landen, ook in Nederland een tijdschriftpers tot ontwikkeling. Naast nieuwsbladen, geleerdenjournaals en satirische weekbladen, verschenen er ook 'spectators'. Dit uit Engeland overgewaaide tijdschrifttype bevatte moralistische vertogen over uiteenlopende kwesties. Kenmerkend was dat een fictieve vertelfiguur, de spectator, de gewoontes en gebreken van zijn tijd

Uitgave van D. A. Tienme en Martens Nijhoff

Gedrukt bij H. J. Smeets

Nederlandse Spectator, 30 april 1870

observeerde en van commentaar voorzag. Hij gaf zijn lezers concrete gedragsadviezen met als doel hen op te voeden tot verlichte, deugdzaame burgers.

In het aanspreken van de vrouwelijke doelgroep hebben de spectatoriale bladen een belangrijke rol gespeeld. Ook voor Nederlandse spectatorschrijvers geldt dat ze vrouwen tot hun lezerspubliek wensten te rekenen. Aanvankelijk gebeurde dat op een overwegend ironiserende manier. Bladen als *De Mensch onmaskert* (1718) en *De Hollandsche Spectator* (1731-1735) besteedden weliswaar veel aandacht aan 'typische vrouwenonderwerpen', zoals het huwelijk en de liefde, maar de toonzetting was soms verre van serieus. Met een zekere scherts kondigde de redacteur van *De Mensch onmaskert* (1718), bijvoorbeeld de maandelijkse vrouwen-aflevering aan: 'Zo ik wel kan reekenen, Leezer, is het van dag weër Vrouwtjes dag'. Een lezer waardeerde het initiatief om 'de Vrouwtjes altemets ook een beurt te geeven'.¹²

Voor latere spectatoriale bladen is het echter evident dat ze vrouwen wel als een serieuze en in sommige gevallen zelfs als de meeste geijkte doelgroep zagen. Zo zijn het twee spectatoriale tijdschriften, beide navolgingen van buitenlandse bladen, die beschouwd kunnen worden als de oudste Nederlandstalige vrouwenbladen: *De Verstandige Snapsters* (1756) en *De Engelsche Spectatrice* (1762-1763). Het eerstgenoemde was een bewerking van het Duitstalige *Die Vernünftigen Tadlerinnen* (1725-1726) dat geredigeerd werd door Johann Christoph Gottsched. Drie 'verstandige snapsters' (Calliste, Iris en Phyllis) voerden in dit blad het hoogste woord. Hun doel was 'snappen' ofwel een kritisch oordeel vellen over de gebreken en zwakheden van hun medemens. Wegens gebrek aan succes werd dit tijdschrift echter al na twintig afleveringen gestaakt. Het tweede tijdschrift was een bewerking van *The Female Spectator* (1744-1746) van de schrijfster Eliza Haywood. In dit tijdschrift bekritiseerde ze onder meer de ondergeschikte positie van vrouwen in de maatschappij en pleitte ze voor een veelzijdiger opvoeding van vrouwen. Anders dan in de hierboven genoemde vrouwelijke spectators bleef in *De Verstandige Snapsters* en *De Engelsche Spectatrice* de neerbuigende toon ten opzichte van de vrouwelijke sekse achterwege: er werd juist benadrukt dat mannen en vrouwen dezelfde verstandelijke capaciteiten bezaten. Overigens waren beide bladen niet exclusief voor vrouwen bestemd: de moralistische lessen van *De Verstandige Snapsters* waren bedoeld voor 'allerley soorten van Menschen', terwijl ook *De Engelsche Spectatrice* haar vertogen tot mannen en vrouwen richtte.¹³

'Nutte en aangename kundigheden'

Vanaf het begin van de jaren tachtig verschenen de eerste Nederlandstalige bladen op de markt die wel exclusief voor een vrouwelijk publiek bestemd waren: de *Algemeene Oeffenschool der Vrouwen* (1784-1785), *De Dames-Post* (1785), *Geschenk voor de juffrouwen* (1792-1793), *De Recensent voor vrouwen* (1795) en *Weekblad voor vrouwen* (1795). Over

deze tijdschriften, die alle een zeer korte bestaansduur hadden, zijn weinig gegevens bekend. Over de redacties weten we alleen dat de *Algemeene Oeffenschool der Vrouwen* werd geredigeerd door de schrijfster Margareta Geertruid de Cambon-van der Werken (1734-ca.1800), en dat *De Dames-Post* en het *Geschenk voor de juffrouwen* (1792-1793) onder leiding stonden van mannelijke redacteurs, blijkens de aanhef van lezersbrieven respectievelijk met 'myn heer' en 'myn heeren'. Gegevens over de inhoud zijn eveneens spaarzaam, want slechts van twee tijdschriften, *De Dames-Post* en het *Geschenk*, zijn afleveringen overgeleverd.

Dankzij een bewaard gebleven recensie uit de *Vaderlandsche Letteroefeningen* weten we wel hoe een gemiddelde aflevering van de *Algemeene Oeffenschool der Vrouwen* er moet hebben uitgezien. Elk deel bevatte dichtstukken, ingezonden brieven, leerzame verhalen, artikelen over 'Weetenschappen, Kunsten en Uitvindingen', mededelingen omtrent 'beproeftde huismiddelen' en 'heilzaame leefregelen', levensbeschrijvingen van beroemde vrouwen, recensies en toneelnieuws. De recensies waren samengebracht in de rubriek 'Bibliotheek'. Deze bevatte 'een verslag van de nieuwste Werken, die of door, of ten behoeve, der Vrouwelyke Sexe geschreeven zyn'. Het doel van het tijdschrift was om het 'Nederlands Jufferschap' 'nutte en aangename kundigheden in te boezemen'.¹⁴ Dankzij deze recensie weten we ook dat het om een vertaling van een Duits vrouwentijdschrift ging, namelijk *Damen-Journal, von einer Damen-Gesellschaft* (1784).

Heel anders van karakter was *De Dames-Post*. Voor de helft bestond dit weekblad uit 'nieuwsbrieven' ofwel korte krantenberichten. Deze hadden meestal een onderhoudend en sensationeel karakter; politieke berichten schitterden door afwezigheid. Dat hing samen met de beoogde doelgroep: *De Dames-Post* was 'met vermyding van alle staatzaken, alléén tot nut en vermaak der Sexe ingerigt'.¹⁵ De andere helft bestond uit de rubriek 'mengelstukken' die verhalen, gedichten, spreken en lezersbrieven bevatte, veelal met een zedelijke strekking. Vier afleveringen lang kregen de lezeressen bijvoorbeeld een briefwisseling tussen 'eene Amsterdamsche dame en hare vriendin op de Veluwe' voorgeschoteld, waarbij het eenvoudige, godvruchtige bestaan van de Veluwe werd gecontrasteerd met en aanbevolen boven de mondaine en weelderige levensstijl van de Amsterdamse dame.

Het bieden van vermaak en nut stond eveneens voorop in het *Geschenk voor de juffrouwen*. Elk deel bevatte vijf vaste rubrieken: 'aardrijkskunde', 'huishoudkunde', 'historiekunde', 'zedekunde' en 'mengelwerk'. De eerste twee rubrieken waren bedoeld om de kennis van vrouwen omtrent geschiedenis en geografie te vergroten. De afdeling 'huishoudkunde' had een praktische inslag en bevatte allerlei tips, bijvoorbeeld om vlekken te verwijderen of limonade te maken. In de rubriek 'zedekunde' stonden goede manieren centraal. Het mengelwerk ten slotte bestond uit een muziekstuk, korte informatieve stukjes met betrekking tot vrouwen in andere landen en

anekdotes. Het tijdschrift richtte zich vooral op jonge, ongehuwde vrouwen, maar de redactie spoorde reeds gehuwde vrouwen aan om tips voor de rubriek 'huishoudkunde' te leveren: 'en vooral willen wij U, kundige huismoeders! hier toe opgewekt en aangemoedigd hebben'.¹⁶

De eerste Nederlandse vrouwentijdschriften waren qua inhoud en opzet heel verschillend. Er bestond niet een vast redactiestramien en de diversiteit aan rubrieken was groot. Ook werden verschillende leeftijdsgroepen aangesproken: men richtte zich zowel op een publiek van jonge, ongehuwde vrouwen als de wat oudere, gehuwde vrouwen. De redacteurs/redactrices benadrukten dat ze zowel lering als vermaak wilden bieden. Dit kan echter niet typerend voor het vrouwentijdschrift genoemd worden, want dit streven kenmerkte het grootste deel van de uitgaven uit die tijd. Wel is het opmerkelijk dat het aandeel 'amusement' een relatief grote plaats innam. Politieke thema's kwamen niet of nauwelijks aan bod, terwijl er op dat vlak over de situatie in Europa toch genoeg te melden was.

Van belang voor de vroegste periode is tot slot nog *Elegantia, of tijdschrift van mode, luxe en smaak voor dames* (1807-1814). Dit was, voor zover bekend, het enige vrouwentijdschrift dat in de periode 1800-1820 het licht zag. Gedurende deze jaren stagneerde de algehele ontwikkeling van de pers, die in toenemende mate onderworpen werd aan gecentraliseerd staatstoezicht. En dat had ook zijn weerslag op de vrouwenpers. Ten opzichte van de voorgaande Nederlandstalige vrouwentijdschriften bestond een belangrijk verschil. Er werd een nieuw element geïntroduceerd, de mode. Vanaf het laatste kwart van de achttiende eeuw verschenen er in Frankrijk diverse modetijdschriften, die al snel navolging vonden in andere Europese landen. *Elegantia* was weliswaar het eerste Nederlandse vrouwentijdschrift dat een moderubriek bevatte, maar het was niet het eerste Nederlandstalige tijdschrift dat aandacht aan de mode besteedde. Ook het *Kabinet van mode en smaak* (1791-1794), dat voor een gemengd publiek bestemd was, bevatte afbeeldingen van de nieuwste mode.

Elegantia verscheen in een luxe uitgave met fraaie modeplaten, tegen een hoge abonnementsprijs (aanvankelijk twaalf, later negen gulden per jaargang). Het was grotendeels geïnspireerd op een Frans tijdschrift: de modeplaten, modeberichten en veel van de verhalen waren ontleend aan het *Journal des dames et des modes* (1797-1839). Naast de vaste rubriek 'modes' bevatte *Elegantia* ook nog afdelingen voor 'kunst', 'mengelwerk' en een titelloze rubriek met informatieve artikelen en beschouwende vertogen. Sporadisch werden er ook recensies van voorstellingen in de Hollandsche Schouwburg geplaatst.

Internationale inbedding

De ontwikkeling van het Nederlandse vrouwentijdschrift kwam dus langzaam op gang: tot 1820 verschenen er slechts acht bladen, waaronder ten minste vier buitenlandse bewerkingen. Ter vergelijking: in Engeland, land van oorsprong van het genre, verscheen het eerste

vrouwenblad al in 1693, toen de Londonse boekverkoper John Dunton de eerste aflevering van *The Ladies' Mercury* publiceerde. Spoedig volgden er meer bladen, zoals *Records of love, or Weekly Amusements for the Fair Sex* (1710), *The Visiter* (1723-1724) en *The Ladies' magazine* (1733). Een halve eeuw later, rond 1760 had het vrouwen-tijdschrift een vaste plaats op de Britse markt verworven.

Ook in Frankrijk en Duitsland begon het vrouwentijdschrift eerder aan zijn opmars dan in Nederland. In Frankrijk verschenen er tot 1800 ten minste zeventien vrouwentijdschriften. De langste bestaansduur kende het *Journal des Dames* (1759-1778), dat gedurende een tijdbestek van bijna twintig jaar zes mannelijke en drie vrouwelijke redacteurs telde. In Duitsland maakte het vrouwentijdschrift in het laatste kwart van de achttiende eeuw een stormachtige ontwikkeling door. De periode 1770-1800 liet een spectaculaire groei van het aantal vrouwenbladen zien, waarbij er overigens een duidelijke relatie bestond met het toenemende aantal vrouwelijke journalisten. Tot 1800 verschenen er in Duitsland maar liefst 115 vrouwenbladen.¹⁷

Voor de verhoudingsgewijs late ontwikkeling in Nederland zijn verschillende verklaringen denkbaar. Een voor de hand liggende verklaring is dat de omvang van het Nederlandse taalgebied relatief klein was. Daardoor was het moeilijk om tijdschriften voor een specifieke doelgroep in stand te houden. Ook andere gespecialiseerde tijdschriften voor bijvoorbeeld juristen, medici of kinderen laten een moeilijke opstartfase zien.¹⁸ Omdat het aantal potentiële lezeressen in Nederland verhoudingsgewijs klein was, kwamen vrouwentijdschriften maar langzaam van de grond. Alleen bij de gratie van een voldoende groot lezerspubliek kon een tijdschrift immers overleven.

Een tweede verklaring vormt de ongunstige concurrentiepositie ten opzichte van de buitenlandse vrouwenbladen. Uit verschillende bronnen kan worden opgemaakt dat buitenlandse vrouwenbladen in Nederland verspreid werden. Zowel intekenlijsten van buitenlandse bladen, advertenties in de pers, archieven van uitgevers en leesbibliotheken wijzen daarop. Op het Duitse vrouwentijdschrift *Pomona für Teutschlands Töchter* (1783-1784) hadden bijvoorbeeld dertien personen van Nederlandse afkomst een abonnement, zoals op te maken is uit de intekenlijsten. Uit de catalogi van leesbibliotheken en klantenadministraties van boekhandels blijkt verder dat meest toonaangevende buitenlandse vrouwenbladen verkrijgbaar waren, zoals het *Journal des Dames et des Modes* (1797-1839), *Le Petit Courrier des Dames* (1822-1865), *La Belle Assemblée* (1806-1868) en *The Lady's Magazine* (1770-1832).¹⁹ Voor de binnenlandse pers vormden deze bladen waarschijnlijk een geduchte concurrent.

Dat geldt ook voor de periode na 1820, die een toenemende verspreiding van buitenlandse vrouwenbladen laat zien. Een belangrijke negentiende-eeuwse distributeur van Franstalige modetijdschriften in Nederland was bijvoorbeeld de uitgever/lithograaf F. Desterbecq. Deze had zowel te Brussel als te Amsterdam een vestiging. Via zijn

administratie werden verschillende Franse periodieken aan Nederlandse boekhandelaars geleverd, zoals *Le Petit Courrier des Dames*, *Journal des Demoiselles* (1833-1922), *La Toilette Parisienne* en *Le Trésor des Demoiselles* (1847-1854). Ook de Haagse uitgeversfirma van de gebroeders Belinfante spande zich in voor de landelijke verspreiding van een Franstalig vrouwentijdschrift, namelijk *Le Journal des Dames et des Demoiselles* (1852-1902). Aan de collega-boekhandelaars werden advertenties rondgestuurd om het blad te promoten. Enige inhoudelijke toelichting over het tijdschrift werd overbodig geacht: 'Dit tijdschrift is te zeer bekend, dan dat wij er veel over behoeven uit te weiden', aldus de firma Belinfante. Om zich te onderscheiden van de buitenlandse bladen benadrukten de Nederlandstalige vrouwenbladen het nationale karakter ervan. Vandaar dat *Flora. Tijdschrift voor jonge dames* in 1848 als volgt reclame maakte:

'Wat Duitschland zijner jonge Dames aanbiedt, wat Frankrijk haar niet onthoudt, waarom zou Nederland dat ook niet geven kunnen? En hebt ge, tot heden toe, met genoeg gelezen wat U in Zeitung of Journal gegeven werd, wij hopen en rekenen een weinig, en waarom zouden wij 't niet doen, op uwe nationaliteit, die U aan een *Tijdschrift voor Jonge Dames* de voorkeur zal doen geven, boven uw *Journal des D moiselles*.'²⁰

P nelop : het eerste succesvolle Nederlandse vrouwentijdschrift

De publicatie van *Penélope of maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd* in 1821 luidde een nieuwe fase in. Dit tijdschrift neemt een unieke plaats in de persgeschiedenis in, omdat het het eerste echt succesvolle Nederlandse vrouwentijdschrift was. Het wist op overtuigende wijze de concurrentie met buitenlandse vrouwenbladen aan te gaan en had tijdens zijn bestaan geen serieuze concurrentie van andere Nederlandstalige vrouwentijdschriften te verduren. Gedurende een periode van veertien jaar verschenen in totaal acht jaargangen, die door toenmalige liefhebbers in fraaie banden werden ingebonden. Bijzonder is ook dat dit tijdschrift door een vrouw werd geredigeerd. De redactrice, Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853), was behalve een zeer productief schrijfster ook kostschoolhoudster: in haar woonplaats Gouda runde zij een 'Instituut van Opvoeding voor jonge Juffvrouwen', bestemd voor meisjes uit de 'hoogstaanzienlijken en deftigen burgerstand'. Daarnaast zette zij zich actief in voor de armenzorg en het lot van de vrouwelijke gevangenen in Gouda. Haar ervaringen met het onderwijs en het liefdadigheidswerk vonden ook hun weerslag in de afleveringen van *Penélope*.

Penélope mikte vooral op opgroeiende meisjes. Met deze publieksgroep had Van Meerten-Schilperoort veel affiniteit door haar eigen onderwijspraktijk. Jonge moeders behoorden echter ook tot haar doelgroep: 'Welnu, zulk een publiek stel ik mij voor: eenen kring van lieve, beschaafde meisjes; onder deze ook eenige jonge vrouwen; en waarom ook niet eene enkele jeugdige moeder, die, met

eenen lieven zuigeling aan de borst, naar mij hoort, of mijne woorden tot haar leest?', aldus de redactrice in de openingsaflevering.²¹ Het ging hierbij om welgestelde meisjes en vrouwen: een jaargang kostte maar liefst f 15,00, een bedrag dat de gemiddelde arbeider niet zal hebben kunnen opbrengen en dat ook de gemiddelde prijs van andere literaire tijdschriften (zo'n f 10,00) van dat moment verre overtrof.

Penélope kende een vaste opbouw. Elke aflevering opende met het onderdeel 'Handwerken' waarna een deel 'Lektuur' volgde. De handwerkafdeling gaf instructies voor het handwerken, voorzien van zowel zwart-witpatronen als fraaie kleurenlitho's naar het ontwerp van C. Borsteegh, de stadstekenaar van Gouda. De handwerkafdeling muntte uit in variëteit en diversiteit. Er waren patronen en afbeeldingen voor allerlei zaken: pantoffels, brievenstasjes, albums, halskettingen, tapijtjes, kussens, servetten, bloemstukken, schilderijen, mandjes, borduursels en haardkleedjes. Voor de uitvoering was allerhande materiaal vereist: van eenvoudig papier tot de pitten van een moerbeï, van kurk of stro tot de schubben van een baars. Alle objecten behoorden tot het terrein van de zogenaamde 'fraaie handwerken', dat wil zeggen dat de nadruk op het decoratieve aspect en niet op de nuttige gebruikswaarde lag.

De afdeling 'Lektuur' bevatte verhalen, briefwisselingen en bijbelse taferelen van moralistische aard. De bijdragen droegen steeds de boodschap uit dat de 'werkkring' van de vrouw het huisgezin was en dat zij zich dienstbaar diende op te stellen ten opzichte van haar (latere) echtgenoot. Ontwikkeling van eventuele gaven van het 'verstand en hart' werden weliswaar aangemoedigd, maar binnen bepaalde grenzen: al te geleerde of pedante vrouwen werden als afschrikwekkende voorbeelden gepresenteerd. Het was voor het algemeen belang echter het beste wanneer beide geslachten 'hunne onderscheidene bezigheden' niet 'in één smolten en vermengden'. De vrouw had er bovendien zelf belang bij deze grenzen te bewaken. Want het gelukkigst was uiteindelijk zij die zo min mogelijk 'den weg des vrouwelijken levens' verliet, 'om zich op ruwere paden te begeven'.²²

Zowel de lectuur- als de handwerkafdeling stonden in het teken van wat omschreven kan worden als een 'bezigheidsmoraal': het ideaal was om onafgebroken bezig te zijn. In 'Lektuur' schreef Van Meerten-Schilperoort dat ieder moment van de dag nuttig besteed moest worden; geen 'oogenblikje' mocht 'verbeuzeld' worden.²³ Illustratief hiervoor was het verhaal 'Elize, of de gevaren der werkeloosheid'. Elize ontwikkelde zich van een verveeld en lusteloos meisje tot een vlijtige en dus beminlijke jonge vrouw. Geen snippertje van de dag liet Elize onbenut. Zij kweet zich ijverig van haar huishoudelijke taken, zette zich in voor de medemens en zorgde voor een smaakvolle inrichting van de omgeving door fraaie handwerken te maken. De lezeressen die dit ideaalbeeld van de beminlijke en immer bezige vrouw in de praktijk wensten te brengen, konden van de ►

afdeling ‘Lektuur’ direct overgaan naar de afdeling handwerken. De titelkeuze van het maandwerk van Van Meerten-Schilperoort vormde overigens al een illustratie van de uitgedragen bezigheids-ethiek: de Griekse Penélopé vervaardigde in afwachting van haar echtgenoot Odysseus een kleed dat nimmer afkwam, omdat zij ’s nachts alles weer uitafelde.

Tot het ideaalbeeld van de vrouw behoorde verder nog haar inzet voor de behoeftigen in de samenleving. Van Meerten-Schilperoort benadrukte dat de vrouw als ‘vriendin en weldoenster der armen’ een belangrijke rol in de samenleving te vervullen had. De redactrice stelde de lezeressen de bijbelse Tabitha (ook Dorkas genaamd) uit Joppe ten voorbeeld, die als een barmhartige vrouw voedsel aan de armen uit haar omgeving uitdeelde.²⁴ Zij spoorde de lezeressen herhaaldelijk aan om in verenigingsverband de armenzorg op zich te nemen en constateerde verheugd dat haar oproepen effect hadden: ‘Gaan wij slechts met ijver voort, worden wij Tabitha’s en Dorcassen’.²⁵

De lectuur- en handwerkkrubriek vulden elkaar opnieuw naadloos aan. De lectuur leerde dat de handwerkvaardigheden konden worden ingezet ten behoeve van behoeftigen in de samenleving: ‘het is niet alleen tot haar eigen voordeel dat zij haar spinrad draait, hare schietspoel werpt, borduur- of tapijtnaald hanteert, neen, dezelfde hand, die op deze wijze spaart en vergaart, deelt ook milde-lijk uit’.²⁶ De handwerkkrubriek reikte de middelen aan.

Een uniek gegeven is dat we uit de bewaard gebleven intekenlijsten kunnen opmaken wie tot de lezerskring van Penélopé behoorden. De lijsten bevatten de namen van 462 intekenaren die tezamen 599 exemplaren bestelden. Bovenaan prijkte de naam van de Koningin der Nederlanden, die intekende voor zes exemplaren (mogelijk waren enkele bestemd voor leden van de hofhouding). Verder waren er familieleden, onderwijzers en onderwijzeressen, juristen, koopman-nen en predikanten. De mannelijke intekenaars gaven soms aan dat zij het exemplaar voor hun echtgenote of een vrouwelijk familielid bestelden. De heer Schellink, koopman te Rotterdam, nam bijvoor-beeld een exemplaar af ‘voor zijn zuster’. Een zekere mejuffouw D. Heije, geb. Ekelo bezat een mode- en kindwinkel te Dordrecht en meende het tijdschrift misschien voor haar vak te kunnen gebrui-ken. Onder de intekenaars bevonden zich ook diverse leesgezel-schappen, zoals *La Correspondance* te Zwolle, *Eendracht en Leeslust* te Den Haag. Tot nut en vermaak te Rotterdam en *Door onderzoek leert men* te Zierikzee. We treffen verder de namen van diverse schrijfsters aan, zoals Fenna Mastenbroek, Johanna Constantia Cleve, Froukje Herbig en Anna Maria Moens. Een bijzonder gegeven is, tot slot, dat we weten dat een dichtende dienstbode uit Friesland het tijdschrift las: Francijntje de Boer. De vrouw des huizes had een abonnement en zo had zij ook de kans om het te lezen: ‘Myn Mevrouw krijgt voor zich Uwe Penelopé’s. Ik leeze ze dus altijd’.²⁷

Doorbraak van het vrouwentijdschrift

De doorbraak van het Nederlandse vrouwentijdschrift vond plaats in de jaren veertig en vijftig van de negentiende eeuw. In deze decennia veroverde het vrouwentijdschrift een vaste plaats op de af-zetmarkt: het aantal nam toe en de diversiteit groeide. Globaal laten de vrouwentijdschriften uit de periode na Penélopé zich in drie cate-gorieën opdelen: de handwerk- en modebladen, de godsdienstige vrouwentijdschriften en de populariserende amusementsbladen. Tot het eerste type, waarin handwerkpatronen en modenieuws het hoofdbestanddeel vormden, kunnen tijdschriften worden gerekend als *Aglaja. Tijdschrift voor dames. Verzameling van de nieuwste borduur- en tapisseriepatronen* (1835-1836), *Mode-journaal der nieuwste borduur- en tapisseriepatronen* (1843-1851), *Album der nieuwste en sierlijkste brei- haak- en knooppatronen voor huis- en schoolgebruik* (1846-1851), *Het Toilet. Tijd-schrift voor voor vrouwelijke handwerken* (1848-1854), *De Bazar* (1858-1900?) en *De Gracieuse. Geïllustreerde Aglaja* (1862-1936). Het tweede type, de godsdienstige vrouwenbladen, bevatte stichtelijke proza en poëzie en propageerde, in het verlengde van Penélopé, een deugd-zame, protestantse levenshouding. Tot deze categorie behoren *Maria en Martha. Lektuur voor christenvrouwen* (1844-1856), *Erina: album voor Nederlandsche vrouwen* (1857), *Tijd en Toekomst* (1858) en *De Hoop der Toekomst* (1861-1866).

De derde, omvangrijkste categorie bood een combinatie van proza en poëzie, algemeen informatieve artikelen, anekdotes, verstrooi-end nieuws, muziekstukken en eventueel ook een kleine handwerk- en moderubriek. Deze categorie bevat titels als *Erina. Nederlandsch Magazijn voor vrouwen* (1843-1852), *Flora. Tijdschrift voor jonge dames* (1858-1856), *Dames-Courant* (1856), *Dames-Weekblad. Lektuur voor vrouwen en meisjes uit den beschaafde stand* (1857), *Maandschrift voor dames* (1856-1862), *Gracieuse. Tijdschrift voor jonge dames* (1862-1864) en *Dames-Courant: kunst en literatuurblad voor vrouwen* (1864).

Behalve naar inhoud, was er ook sprake van een zekere specialisatie naar publieksgroepen. Een deel was bestemd voor een jeugdig vrou-wenpubliek, zoals *Erina*, *Flora* en *Gracieuse*. De redactie van *Flora* wenste met ‘jeugdige kracht’ op te treden en ‘de vriend der Jonge Dames’ te zijn.²⁸ De redactie van *Gracieuse* sprak de hoop uit dat het tijdschrift ‘als goede bekende en vriendin’ werd opgenomen ‘bij tal van hare jeugdige landgenooten’.²⁹ Het *Dames-Weekblad* en *Maand-schrift voor Dames* richtten zich daarentegen op een iets ouder vrouwenpubliek, terwijl *Maria en Martha* zich uitdrukkelijk tot de ‘moeders onder de christenvrouwen’ wendde.

Over het algemeen zullen de bladen alleen in het bereik van de wel-gestelden hebben gelegen. In de jaren veertig en vijftig schommelde de gemiddelde prijs van de vrouwentijdschriften rond de f 4,00 per jaargang. Dat was een hoog bedrag, aangezien het gemiddelde loon van een werknemer niet meer dan f 6,00 per week bedroeg.³⁰ De redactie van *Maria en Martha*, dat f 4,80 per jaargang kostte, stelde zelfs expliciet dat het tijdschrift niet bestemd was voor onder-

geschikten in de huishouding, zoals gouvernantes en dienstbo-des.³¹ De redactie van *Gracieuse* wenste weliswaar geen onder-scheid te maken in maatschappe-lijke posities,³² maar de prijs zal de minder goedbedeelden afge-schrikt hebben. Met f 6,00 per jaargang was *Gracieuse* het duur-ste vrouwentijdschrift in de ja-ren zestig van de negentiende eeuw. Er bestond weliswaar ook een goedkopere editie van (f 3,00, maar dan ontving men alleen het mode- en handwerk-edeelte en niet het leetuurge-deelte.³³ Een tijdschrift viel in een lagere prijsklasse: het *Maandschrift voor Dames* kostte slechts f 1,80 per jaargang. Dit tijdschrift zal dan ook voor een relatief gro-tere groep vrouwen te bekostigen zijn geweest.

Mode- en handwerkbladen

In het groeiende aanbod van vrouwentijdschriften eiste de mode in toenemende mate een plaats op. Hoewel *Elegantia* al ruime aandacht aan de mode had besteed, duurde het, in tegenstelling tot bijvoor-beeld Frankrijk en Duitsland, toch nog enige decennia voordat de mode een vast ingrediënt werd. Ook hier zal de concurrentiepositie met buitenlandse vrouwenbladen belemmerend hebben gewerkt: het was immers ook mogelijk om zich rechtstreeks via de buiten-landse bladen op de hoogte te stellen van de nieuwste modes.

Het oudste modeblad voor vrouwen na *Elegantia* was *Euphrosyne. Tijd-schrift voor de Hollandsche kleding*, opgericht in 1832. Opmerkelijk ge-noeg zette dit blad, dat bestemd was voor ‘vrouwelijke landgenoten van den beschaafden stand’, zich uitdrukkelijk af tegen buitenlandse invloeden. Het streefde ernaar een eigen, nationale mode in te voeren. Dit streven kan worden begrepen vanuit het groeiende natio-nalisme in die dagen. Door de afscheiding van België in 1830 hadden nationalistische gevoelens een sterke impuls gekregen, wat zich onder meer uitte in de ijver geen buitenlandse mode na te volgen.

Kort na het verschijnen van *Euphrosyne* werd met hetzelfde oogmerk voor heren *Proteus. Tijdschrift voor de Hollandsche heerenkleding en ter bevordering van de nationale nijverheid* in het leven geroepen. *Euphrosyne* en *Proteus* ondervonden veel kritiek in de pers en waren geen lang leven beschoren: nog in hetzelfde jaar van hun oprichting gingen ze ter ziele. De nationale, politiek-getinte mode was kennelijk toch niet opgewassen tegen hetgeen in het buitenland geboden werd.

Na de opheffing van beide tijdschriften riepen de uitgevers, de gebroeders Diederichs te Amsterdam, nog twee nieuwe modetijd-

De Aglaja

schriften voor vrouwen in het leven. In 1836 brachten ze *Psyche. Galerij der nieuwste modes* op de markt en wat later *De Bon Ton. Modes voor dames* (1837-1838). Ditmaal haalden ze de modeplaten en het mode-nieuws over de grenzen. Met Engelse en Franse uitgevers wa-ren overeenkomsten gesloten, zodat de prenten vrijwel tegelij-kertijd uitkwamen. Waarschijn-lijk waren beide tijdschriften gemodelleerd naar de Franse tijdschriften *Psyché* (1835-1854) en *Le Bon Ton* (1834-1884). Op-nieuw hielden de projecten van

de gebroeders Diederichs echter niet lang stand: van *Psyche* zagen slechts enkele afleveringen het licht, terwijl *De Bon Ton* nog geen hele jaargang volmaakte. De uitgever Desterbecq kwam in dezelfde jaren met een succesvollere onderneming. Zijn *Mode-jour-naal voor dames*, waarvan helaas geen exemplaren overgeleverd zijn, verscheen tussen 1837 en 1884, opgesierd door Parijse modeplaten.

De eerste Nederlandse modetijdschriften voor een massapubliek ver-schenen in de jaren zestig van de negentiende eeuw: *De Bazar* (1857-1900?) en *De Gracieuse* (1862-1936). Beide tijdschriften waren natio-nale edities van oorspronkelijk Duitse bladen: *De Bazar* was een Nederlandse editie van *Die Modenwelt*, *De Gracieuse* van *Der Bazar*. Er waren hoge oplagecijfers gemoeid met dergelijke bladen. Van *Die Modenwelt* verschenen edities in zeventien verschillende landen, waaronder Rusland en Noord-Amerika. In 1884 bedroeg het geza-menlijk aantal abonnementen bijna een half miljoen.³⁴ Ook *Der Bazar* kende verschillende nationale edities. De oplage van de Neder-landse versie, *De Gracieuse*, steeg ieder jaar gestaag. Deze bedroeg in 1864 5.000, drie jaar later 7.000, in 1871 10.000 en in 1891 13.200 exemplaren.³⁵

De manie van het handwerken

Behalve de mode kreeg ook het handwerken een vaste plaats in de vrouwenbladen. Penélopé was het eerste blad geweest dat er systema-tische aandacht aan besteedde en had een groot deel van het succes te danken aan de fraaie uitklappatronen. Het succes van de hand-werkkrubriek nam zelfs zulke vormen aan, dat de redactrice het wel eens te ver vond gaan: ‘Ja de lust tot handwerken werd bijna eene manie, zoo dat ik in de laatste jaren mij zelve wel eens vroeg, of ik mij ook te beschuldigen had, aanleiding gegeven te hebben, dat men hierin te ver ging’.³⁶ Helemaal rouwig was ze dan ook niet toen haar tijdschrift werd opgeheven (1835). Bovendien namen andere tijd-schriften de fakkel al spoedig over. Zo leverden onder andere *Aglaja. Tijdschrift voor dames. Verzameling van de nieuwste borduur- en tapisserie-* ►

patronen, het *Mode-journaal der nieuwste borduur- en tapisseriepatronen*, het *Album der nieuwste en sierlijkste brei- haak- en knooppatronen voor huis- en schoolgebruik* en *Het Toilet. Tijdschrift voor voor vrouwelijke handwerken* iedere maand een heel scala aan handwerkpatronen.

Een van de succesvolste handwerktijdschriften in de negentiende eeuw was *Aglaja. Maandboekje voor dameshandwerken*. Het verscheen tussen 1848 en 1864 in een klein en handzaam formaat. en bevatte brei-, haak-, knoop- en borduurwerk, aangevuld met een maandelijks modeplaat, modenieuws en correspondentieberichten en later ook korte boekbeschuwingen en een 'feuilleton'. De redactie verwoordde haar doelstelling als volgt:

‘Ons doel was de uitgave van een Tijdschriftje, dat door het uitwendige, den inhoud en de uitvoering, zich een plaats in de salons en op het toilet der hogere standen kon verzekeren; dat in het dames werkdoosje plaats kon vinden en toch, door den matigen prijs onder het bereik lag van allen; dat steeds eene keur van verschillende handwerken bevattende, door de *periodieke* uitgave in staat was op de hoogte van den tijd te blijven, en dat, door het mededeelen der nieuwste, schoonste en smaakvolste handwerken, de lust voor deze gaande houden, den smaak verfijnen en het vernuft scherpen zou, en onze landgenooten bij de vreemde dames niet achter zou doen blijven.’³⁷

Om een zo hoog mogelijke verspreiding te verwezenlijken waren de prijs en de uitvoering inderdaad zo laag en eenvoudig mogelijk gehouden: per jaargang betaalde men (f 3,00 ofwel 25 cent per aflevering, een aanzienlijk lager bedrag dan bijvoorbeeld neergeteld moest worden voor de veel luxer uitgevoerde voorganger *Penélope*.

Wie de jaargangen van *Aglaja* doorbladert, kan al snel opmaken dat het tijdschrift als een levendig communicatiemedium fungeerde. Het wist zijn lezeressen op allerlei manieren aan zich te binden. De redactie hanteerde verschillende strategieën om nieuwe abonnees te

winnen en de binding met reeds geworven abonnees te versterken. Diverse malen werden er gratis extraatjes aangeboden, zoals een *Aglaja*-almanak voor het nieuwe jaar, een premieplaat, een tapisseriepatroon of een muziekstuk. Ook bracht de redactie allerlei zelfbedachte ‘werktuigen’ op de markt, die besteld konden worden bij het ‘Verkoophuis te Amsterdam’. Onder het aanbod bevonden zich vernuftige vondsten, zoals ‘een nieuw soort Haakpennen en Houders voor Haakpennen’, de ‘*Aglaja*-naaldenmaat’ voor bejaarde dames die de draad niet gemakkelijk meer door het oog van een naald konden krijgen en de ‘*Aglaja*-schaar’ ofwel een schaar voor reliefs en tapisseriewerk.

Ook de correspondentierubriek, waarin de redactie uiteenlopende verzoeken en vragen behandelde, moest de band met de lezeressen verstevigen. De ingezonden brieven hadden vrijwel altijd betrekking op het handwerken: de schrijfsters dienden verzoeken in voor bepaalde patronen of leverden zelf suggesties aan. De redactie had het druk en het toenemend aantal ingezonden brieven getuigde volgens haar van een ‘steeds inniger’ wordende band tussen blad en lezeres,

die zich kenmerkte door ‘een gevoel, waarmede men vrienden wederziet, aan wier omgang men gewoon is geworden en voor wie men hartelijke genegenheid heeft opgevat’.³⁸

Commerciële doeleinden lijken de overhand te hebben gehad in *Aglaja*. Anders dan in *Penélope*, waar de nadruk werd gelegd op de deugdzaam doeleinden van het handwerken, draaide het bij *Aglaja* om hoge oplagecijfers en de ‘merchandise’ rondom het tijdschrift. Toch ging, zo blijkt uit een eenmalige opmerking van de redactie, achter de eindeloze stroom van nieuwe borduur- en tapisseriepatronen van *Aglaja* een zelfde ideaalbeeld van de vrouw schuil: door te handwerken besteedde zij haar vrije uren niet alleen aangenaam, maar ook deugzaam en nuttig. En wanneer zij bij een dergelijke zinvolle inspanning ook nog eens liefdadigheid kon tonen, handelde zij des te meer volgens haar ware aard en bestemming, aldus de redactie.³⁹

De redactie leek haar doelstelling een zo groot mogelijk aantal lezeressen aan te spreken, waar te kunnen maken. Het aantal abonnees

van *Aglaja* liep in de duizenden, bij een oplage die gedurende de jaren 1848 en 1854 rond de 5.000 exemplaren schommelde.⁴⁰ Ondanks het streven om onder alle klassen en religies verspreid te worden, zal *Aglaja* echter niet op ieders toilettafel hebben gelegen. Vrije tijd om de handwerkpatronen tot uitvoer te kunnen brengen en voldoende geld voor een abonnement en de benodigde handwerkmaterialen waren immers vereisten die niet onder ‘het bereik van allen’ lagen. Vrouwen uit gezinnen die tot de werkende stand behoorden en die niet over personeel beschikten zullen waarschijnlijk geen tijd en geld hebben kunnen investeren in *Aglaja*.

Godsdienstige vrouwenbladen

Terwijl de mode en handwerktijdschriften voorzien waren van de fraaiste illustraties en ingingen op materiële, uiterlijke zaken, waren er ook bladen die haaks stonden op deze trend. De godsdienstige vrouwenbladen waren geheel gericht op de innerlijke ontplooiing van de lezeressen. De uitvoering van de bladen was uiterst sober, zodat deze de aandacht niet zou afleiden van de ‘ware levenswijsheden, verwarmd door den adem des Christendoms’.⁴³

Het meest succesvolle godsdienstige vrouwenblad was *Maria en Martha. Lektuur voor christenvrouwen* (1844-1856). Bijzonder aan dit tijdschrift was dat het zich vooral op een publiek van moeders richtte. De bloei van het vaderland was volgens de (anonieme) redactie namelijk van hun inzet afhankelijk: ‘de wijsheid en de godsvrucht der moeders is de bloei der huisgezinnen en de bloei der huisgezinnen is die des vaderlands’.⁴⁴ De titelkeuze stemde overeen met de beoogde religieuze doelstelling: Maria symboliseerde het ‘stille nadenkende’, terwijl Martha het ‘levendige, werkzame’ symboliseerde. Samen stonden de beide zusters van Lazarus symbool voor de ‘schoone vereeniging van godsvrucht en zorgende liefde’, twee deugden die de christenmoeders dienden na te streven. Om hen tegemoet te komen in hun opvoedkundige taken, bood de redactie in een afzonderlijke bijlage kinderlectuur aan. Onder de titel *Moeders schoot* (1844-1870) werd deze bijlage ook afzonderlijk verkocht.

Maria en Martha bevat essays, verhalen en gedichten, geschreven door met name predikanten, die als doel hadden een godvruchtige levenshouding onder de lezeressen te bevorderen. Verhalen met een bijbelse thematiek maakten dan ook de hoofdmoot uit. Dergelijke godsdienstige bijdragen hadden tot doel de lezeressen te doordringen van de ‘reinen, vreedzamen zin des Evangelies’ en ‘dien nederigen, liefderijken, hemelschen zin, die de parel der schoonheid is’.⁴⁵ De evangelische aansporingen gingen gepaard met een sterke huwelijks- en moederschapsmoraal. Niet voor niets was het tijdschrift bestemd voor de *moeders* onder de christenvrouwen: het moederschap werd geacht de kern te vormen van de identiteit van de lezeressen. Haar werkterrein was dat van het huisgezin, waar zij de kinderen ‘reeds vroeg de zaden van godsvrucht in hun ontvangbaar gemoed’ diende te strooien. De man had de taak om met belangstelling de wereldgebeurtenissen te volgen, maar het ‘standpunt’ van de vrouw

was dat van ‘de huiskamer’: ‘van dáár moeten alle hare zorgen uitgaan; dáár moet zij denken en overleggen en arbeiden, allermeeft aan de taak der opvoeding harer kinderen’.⁴⁶

Zonder afbreuk te doen aan de huiselijke kring als het natuurlijke domein van de vrouw, kwamen er ook enkele buitenhuiselijke activiteiten ter sprake. Zo betoogde de redactie dat onderwijzeressen een beroep uitoefenden dat in het verlengde lag van de vrouwentaak om kinderen op te voeden.⁴⁷ Ook de armenzorg werd beschouwd als een typische vrouwenplicht. In moraliserende beschouwingen benadrukte zij dat juist voor vrouwen een belangrijke taak was weggelegd in de zorg voor de minder bedeelden: geen ‘christenvrouw’ mocht zich onttrekken aan haar verplichting om de materiële en ‘zedelijke’ welstand bij behoeftigen te verbeteren. De lezeressen werden onder meer aangespoord om speciale vrouwenverenigingen met dit doel op te richten. Het christelijke vrouwenblad vervulde zo een belangrijke, activerende rol ten opzichte van de armenzorg.

Opmerkelijk bood het tijdschrift ook een platform voor de ‘vrouwelijke stem’. Relatief veel bekende schrijfsters verleenden hun medewerking, onder wie Elise van Calcar, de zusters M. en S. Bôeseken, Henriëtte Maria Langelaan en Johanna Sarah Mackenstein-Koning. Op het eerste gezicht lijkt het tegenstrijdig dat in *Maria en Martha* veel schrijfsters publiceerden, terwijl in dit maandblad zo veel nadruk werd gelegd op de verplichtingen van de vrouw als echtgenote, moeder en weldoenster van de armen. Toch kan juist het religieuze karakter een verklaring bieden voor het grote aantal publicistes. De door *Maria en Martha* gepropageerde deugden van naastenliefde en nederigheid werden bij uitstek vrouwelijke deugden geacht en juist vrouwen konden die door hun levenswijze, en vervolgens ook in geschrift, goed uitdragen. *Maria en Martha* was in die zin illustratief voor het al eerder genoemde dualistische karakter van vrouwenbladen: enerzijds had het tijdschrift een ‘domesticerende’ functie, anderzijds gaf het ruimte aan de vrouwelijke stem.

Populaire amusementsbladen

Heel anders dan de godsdienstige vrouwenbladen waren de tijdschriften waarin ontspanning en amusement voorop stonden. Niet de stichtelijke boodschap, maar de ontspannende en onderhoudende functie stond voorop. Een moraliserende ondertoon was echter beslist niet afwezig. De avontuurlijke verhalen in *Erina. Nederlandsch Magazijn voor vrouwen* verkondigden bijvoorbeeld vrijwel altijd een huwelijksmoraal: deugdzaam gedrag van de vrouwelijke hoofdpersonages werd beloond met een huwelijk, terwijl ondeugdzaamheid een tragische afloop betekende. Niet minder belerend waren de bijdragen in *Flora*, waarvoor protestantse schrijvers als S.J. van den Bergh, G.P. Kits van Heyningen, J.J.L. ten Kate en J.P. de Keyser tekenden.

Amusement, afwisseling en variëteit stonden niettemin centraal: verhalen en gedichten werden afgewisseld met rubrieken over ►

PROEFNUMMER.

43ste JAARGANG.

43ste JAARGANG.

UITGEBREIDSTE, VOLLEDIGSTE EN FRAAISTE

TIJDSCHRIFT VOOR MODES EN HANDWERKEN.

Prijs per 8 maanden (8 nummers) slechts f1.87½.

Alle Abonnees ontvangen zesmaal per jaar gratis een rijk geïllustreerd Kindernummer met een groot aantal Knippatronen.

Dit nummer bevat 16 bladzijden groot folio met prachtig uitgevoerde afbeeldingen, benevens een Supplement aan beide zijden bedrukt met talrijke knippatronen.

Bovendien zijn van alle afbeeldingen van kledingstukken geknipte normaalpatronen in 3 grootten verkrijgbaar voor slechts 30 Centa franco.

Patroon-teekeningen voor alle handwerken tegen geringen, zelfkostenden prijs.

Geen ander modetijdschrift heeft in Nederland en zijne Koloniën een zoo groot aantal abonnees. Geen ander blad verstrekt aan zijne talrijke abonnees zulke uitnemende hulpmiddelen om voor zichzelf en het gezin de kledingstukken in eigen huis te laten vervaardigen, of door fraaie handwerken zijne woning te versieren en gezellig te maken.

Uitgave van A. W. SIJTHOFF, te Londen.

de

beroemde vrouwen uit heden en verleden, de keuken en de huishouding, boekbesprekingen, modenieuws, handwerken, advertenties en een correspondentierubriek. Typerend was verder dat de lezeressen worden aangesproken als (passieve) consumenten. De kiemen van onze huidige consumptiecultuur zijn in deze bladen reeds te herkennen. Geleidelijk aan trad in de vrouwenbladen een verschuiving op van levenslessen gericht op kennisoverdracht en deugdzzaam gedrag (*Algemeene Oefenschool der Vrouwen*, *Dames-Post*, *Geschenk voor de Juffrouwen*, *Penélopé*, *Maria en Martha*) naar levensstijl gericht op uiterlijke manieren en verschijningsvormen.

Representatief voor deze verschuiving is bijvoorbeeld *Gracieuse. Tijdschrift voor jonge dames* (1862-1864). De titel weerspiegelde de belangrijkste eigenschap die vrouwen dienden te belichamen: ze moesten gracieus zijn, oftewel sierlijk, innemend en bekoorlijk. Op de modeplaten konden de lezeressen zien hoe die eigenschap in hun uiterlijk tot uitdrukking kon komen. Andere rubrieken maakten duidelijk welke vaardigheden nog meer tot een ‘gracieuse’ levensstijl behoorden, zoals borduren, muziek maken en zingen. Een gracieus voorkomen werd echter niet alleen bewerkstelligd door een ‘smaakvol, bevallig toilet’ en muzikaliteit, maar het lezen van geschikte ‘dameslectuur’ werd eveneens van belang geacht. De redactie adviseerde vooral buitenlandse romanliteratuur van enig zedelijk niveau te lezen, zoals de uit Duitsland afkomstige ‘geestige, beminlijke’ Louise Mühlbach, de ‘lieve gemoedelijke schrijfster van tafereelen

De Gracieuse, 43e jaargang

uit het dagelijksche leven’ Ottilie Wildermuth en de Zweedse Marie Sophie Schwartz, wier werken eveneens thema’s uit het dagelijkse gezinsleven behandelden. De Franse roman en de opkomende Engelse ‘sensation novel’ met als representante Mary Elizabeth Braddon, moesten het daarentegen zwaar ontgelden.

Over politieke onderwerpen, zoals de opkomende vrouwenbeweging in Europa, werd in *Gracieuse* en andere populaire amusementsbladen nauwelijks gerept. En de sporadische keren dat dat wel gebeurde, waren de verwijzingen overwegend negatief. *Gracieuse* schreef bijvoorbeeld: ‘Wij denken er geen oogenblik aan, die zoo-genoemde “emancipatie der vrouwen” in bescherming te nemen, welke eigenlijk nederkomt op eenen bespottelijke naäping van de levenswijze der mannen’.⁴⁸

Feministische vrouwenbladen

In 1870 brak een nieuwe periode aan in de ontwikkeling van het Nederlandse vrouwentijdschrift. Op initiatief van de schrijfster Betsy Perk (1833-1906) verschenen in dat jaar kort na elkaar twee tijdschriften die geheel gewijd waren aan de ‘vrouwenkwestie’: *Ons Streven* (1870-1878) en *Onze Roeping* (1870-1873). De oprichting ging met veel tumult gepaard. Vanwege onenigheden met de uitgever trad Perk al na het proefnummer af als hoofdredactrice van het eerstgenoemde tijdschrift, waarna zij onmiddellijk het concurrerende *Onze Roeping* oprichtte. Agatha (pseudoniem van Reynoudina de Goeje, 1833-1893) nam daarop de leiding op zich van *Ons Streven*. Terwijl op 16 februari het eerste officiële nummer van *Ons Streven* overall verkrijgbaar was, verscheen op 17 februari de eerste aflevering van *Onze Roeping*.⁴⁹ Zo telde de Nederlandse tijdschriftenmarkt binnen een zeer kort tijdsbestek plotseling twee op het eerste oog identieke tijdschriften die beide geheel in het teken stonden van de vrouwenemancipatie en die beide werden geredigeerd door een vrouwelijke hoofdredacteur.

Ons Streven en *Onze Roeping* behoorden tot de eerste duidelijke manifestaties van de groeiende emancipatiebeweging in Nederland. Ze fungeerden gaandeweg als de organen van twee Nederlandse vrouwenverenigingen. *Onze Roeping* werd het orgaan van de Algemeene Nederlandsche Vrouwenvereniging Arbeid Adelt, die in 1871 werd opgericht door Betsy Perk, terwijl *Ons Streven* het medium werd van de Algemeene Nederlandsche Vrouwenvereniging Tesselschade, een vereniging die zich in 1872 had afgesplitst van Arbeid Adelt. Beide verenigingen streefden er naar de mogelijkheden voor vrouwen uit de hogere standen tot zelfstandige inkomstenverwerving te vergroten.

Ons Streven en *Onze Roeping* mikten vooral op een publiek van ongehuwde vrouwen uit de betere standen, die ‘hetzij door intellectuele, hetzij door financieele behoeften gedreven’ naar betaald werk uitzagen.⁵⁰ Ook vrouwen moesten zichzelf kunnen ontplooien en ook zij hadden recht op zelfstandige inkomsten uit arbeid. Om dat

te bereiken was meer en beter onderwijs nodig. Maar voordat dit bewerkstelligd kon worden moesten de vooroordelen over werkende vrouwen uit de hogere standen verdwijnen. Het was allereerst nodig aan te tonen ‘dat de vrouw die meer kent dan het huisbestier alleen, daarom niet buiten de huishoudelijke sfeer treedt of zich emancipeert, maar integendeel hare roeping slechts waardiger vervult, omdat zij die, dank zij hare veelzijdige ontwikkeling, beter overziet, juister begrijpt’.⁵¹ Die formulering was opzettelijk zo voorzichtig gekozen. Keer op keer benadrukten zowel De Goeje als Perk dat zij ‘geen onbekookte theoriën’ verkondigden en geen ‘wilde emancipatie-geest’ voorstonden.⁵² Met klem zetten beiden zich af tegen het radicale feminisme van de Amerikaanse vrouwen uit de jaren veertig en vijftig van de negentiende eeuw, omdat die zich in hun ogen te ‘mannelijk’ hadden gedragen. Toch zochten de beide redactrices nadrukkelijk ook aansluiting bij de internationale vrouwenbeweging door berichten over buitenlandse ontwikkelingen te publiceren, waaronder de Engelse kiesrechtstrijd, en door contacten te leggen met andere, meer gematigde voorvechtsters van de vrouwenstrijd.⁵³

Hoe gematigd hun woordkeuze ook was, het belang van beide tijdschriften in de veranderende beeldvorming rondom vrouwen en vrouwelijkheid mag niet onderschat worden. De ‘emancipatie’ werd op de kaart gezet, en dat betekende in de opvatting van Perk en de Goeje dat men zich vrij maakte van de idee dat het verrichten van betaalde arbeid door vrouwen onfatsoenlijk zou zijn. Ware ‘emancipatie’ kon men bereiken door een goede combinatie van opvoeding en onderwijs: ‘men moet haar [de vrouw] integendeel alzijdig beschaven en bekwaren, ze opvoeden zonder vooroordeelen, haar in staat stellen naar eigen oordeel te handelen, zelf een beroep of bedrijf te kiezen, een helder inzicht te verkrijgen over opvoeding en onderwijs; eigen gedachten en beschouwingen duidelijk onder woorden te brengen en waardiglijk daarnaar te leven [...]’.⁵⁴

Het geluid dat *Ons Streven* en *Onze Roeping* lieten horen markeerde een duidelijke breuk met de eerdere vrouwentijdschriften. Tegelijkertijd waren ze echter schatplichtig aan hun voorgangers: ze kwamen mede tot stand dankzij het feit dat het vrouwentijdschrift zich als apart genre al ontwikkeld en bewezen had.

Van levensles tot life style

Van *Verstandige Snapsters* tot *Onze Roeping*: in de ruim anderhalve eeuw die tussen beide tijdschriften besloten ligt, ontwikkelde het vrouwentijdschrift zich van een experimenteel, kleinschalig product tot een volwassen, zelfstandig medium, waarmee zowel ideële als steeds grotere commerciële belangen gemoeid waren.

Met het ontstaan van vrouwentijdschriften als een apart genre werd een specifiek vrouwelijk domein gecreëerd waarin de lezeressen levenslessen, adviezen, of amusement aangeboden kregen die haar ‘eigen domein’ aangingen. Soms had dat domein een, in moderne

Ons Streven en *Onze Roeping* kenden een tumultueuze oprichtingsgeschiedenis. Onmiddellijk na de verschijning van het proefnummer van *Ons Streven* raakte Perk in een langdurig conflict verwickeld met de uitgever van *Ons Streven*, Jan Odé. Zij nam het hem kwalijk dat ze te weinig te zeggen had over de inhoud van het blad, hij verweet haar dat ze niet kon samenwerken. Ook nam hij haar haar plotselinge vertrek zeer kwalijk. Hij had immers veel opstartkosten gemaakt, terwijl Perk nu moedwillig de moeizaam geworven abonnees van *Ons Streven* wegkaapte door hen aan te sporen om over te stappen op *Onze Roeping*. Aanvankelijk werd het conflict uitgevochten in de landelijke dagbladders, maar al gauw verschenen er van weerszijden paginlange brochures om de eigen standpunten te verdedigen. De toon werd steeds grimmiger, de beledigingen alsmaar heftiger.

De lachende derde was de kritische pers, die de affaire aangreep om de vrouwenemancipatie op de hak te nemen: twee concurrerende tijdschriften en een sappige ruzie tussen de betrokkenen vormden de ideale ingrediënten voor hoon en spot. Zo plaatste *De Nederlandsche Spectator* op 30 april 1870 een paginagrote spotprent. Op hobbelpaarden – kinderspeelgoed! – trokken de beide hoofdredactrices tegen elkaar ten strijde. Als strijdwapen fungeerde hun schrijfgerei: de ganzenveer. De Goeje werd gemaskerd afgebeeld, omdat zij onder pseudoniem schreef. Het *Rederijkers Weekblad* publiceerde op 21 april 1870 een satirisch gedicht, waarin het de schuld van het conflict bij Betsy Perk neerlegde:

Enfin ‘t wordt een poolsche-rijksdag-leven
De een schreeuwt ‘Onze Roeping!’ de ander ‘Ons Streven!’
En naar een deskundige er berekenend van zegt,
Komt ‘t noch met Roeping noch Streven teregt. [...] Intusschen dit aardige staaltje
Van een vrouwen-emancipatie kabaaltje,
Levert ons ‘natuur-getrouw’
Een proefje, hoe de teergevoelige vrouw
Aan ‘t labberend wezen zou,
Al zij zich wagen ging in de kou,
Dat is zaken bij de hand nemen, die, je behoeft niet te vragen, -
Door de natuur-zelve aan den man zijn opgedragen.

Door alle aandacht op het hoge ‘circusgehalte’ rondom beide bladen te richten, maakten de critici de intenties van beide redactrices in feite onschadelijk: als de vaandeldraagsters zich al in dergelijke ruzies verloren, wat kon men dan verwachten van de vrouwenbeweging in zijn geheel?

zin, beperkende betekenis, omdat het de lezeressen een leven in dienst van het gezin voorhield en haar zorgende functies binnen dat domein benadrukte. Van meet af aan creëerden de vrouwentijdschriften echter ook een eigen domein waarin bijvoorbeeld kennisoverdracht centraal stond of waarin gepleit werd voor een veelzijdiger opvoeding voor meisjes en vrouwen.

De decennia na *Ons Streven* en *Onze Roeping* laten op alle fronten een schaalvergroting zien: de diversiteit in publieksgroepen werd groter, alsook de variëteit in onderwerpskeuzen. In navolging van *Ons Streven* en *Onze Roeping* ontstonden er nieuwe vrouwenbladen die, meer of minder radicaal, de strijd om de verbetering van de maatschappelijke positie van de vrouw aangingen. Tegelijkertijd stegen ook de oplagecijfers van de handwerk- en modetijdschriften en de populariserende amusementsbladen explosief. Als typische exponenten van de moderne consumptiemaatschappij stond daarin niet de moralistische levensles, maar een op uiterlijkheden gebaseerde ‘life style’ centraal. ■

Lotte Jensen: Geheel aan de Vrouwelijke Kunne toegewijd

- 1 Voor de ontwikkeling van het vrouwentijdschrift in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw, zie Jensen, 'Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt'. *Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* (Hilversum 2001). Dit artikel is gebaseerd op de resultaten van dit proefschrift, waarbij ik Harm Nijboer bedank voor zijn hulpvaardigheid. Het onderzoek naar de achttiende-eeuwse ontwikkelingen bouwt met name voort op de bevindingen van Van Dijk en Helmers, 'Nederlandse vrouwentijdschriften in de achttiende eeuw'. In: Kloek en Mijnhardt (red.), *Balans & perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. De productie, distributie en consumptie van cultuur* (Amsterdam 1991), 71-88.
- 2 Te weten *Algemeene Oeffenschool der Vrouwen* (1784-1785), *De Recensent der Vrouwen* (1795), *Weekblad voor vrouwen* (1795), *Mode-journaal voor dames* (1837-1884), *Het Toilet of journaal voor dames kleermaaksters* (1838), *Mode-journaal der nieuwste borduur-, tapisserie- en breipatronen* (1843-1852), *Het Toilet* (1846), *Album der nieuwste en sierlijkste brei-, haak- en knooppatronen voor huis- en schoolgebruik* (1846-1851), *Dames-Courant* (1856), *Courant voor dames* (1858), *De Follet* (1861-1862), *Victoria* (1862), *Vlinder* (1862-1864), *Parijzer Mode-salon* (1863-1875) en *Dames-Courant. Kunst- en literatuurblad voor vrouwen* (1864).
- 3 Zie voor deze functie met name Johannes, *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland 1770-1830* (Den Haag 1995), 12-15.
- 4 Geïnspireerd op Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift 'De Gids'* (Amsterdam 1997), 13.
- 5 Beetham, *A Magazine of her Own? Domesticity and Desire in the Woman's Magazine, 1800-1914*. (London / New York 1996), 3.
- 6 Weckel, *Zwischen Häuslichkeit und Öffentlichkeit. Die ersten deutschen Frauenzeitschriften im späten 18. Jahrhundert und ihr Publikum* (Tübingen 1998).
- 7 Maria en Martha. *Lektuur voor christenvrouwen* (1844), dl.1, 2.
- 8 'Een woord tot de moeders', in: *Onze Roeving* (17 febr. 1870).
- 9 Delhay, 'De geschiedenis van de consumptiecultuur en de individualisering van de vrouwelijke identiteit. Nederland, 1880-1920. Een Foucauldiaanse benadering', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 27 (2000) 3, 263-283. Citaten op 280-281.
- 10 Zie bijvoorbeeld Hermes die de houding van lezeressen ten aanzien van vrouwenbladen (roddelbladen, glossy magazines, feministische en traditionele vrouwentijdschriften) onderzocht in *Easily put down. Women's magazines, readers, repertoires and everyday life* (Amsterdam 1993).
- 11 De Haan en Van der Heide, 'Vrouwen-Vereenigingen, Dames-Comité's en feministen. De zorg van vrouwen voor vrouwelijke gevangenen in de negentiende eeuw', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 23 (1997) 3, 295.
- 12 *De Mensch Ontmaskert* (18 juli 1718), 177 en (20 juni 1718), 146.
- 13 Zie *De Verstandige Snapsters* (1755-1756), 7 en *De Engelsche Spectatrice* (1762-1763), dl.1, 312.
- 14 *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1785), dl.1, 89-91.
- 15 *De Dames-post* (16 febr. 1785), 26.
- 16 *Geschenk voor de juffrouwen* dl.1, xiv.
- 17 Enige reserves ten aanzien van deze cijfers zijn gepast, vanwege de verschillende stand van zaken van het onderzoek in de desbetreffende landen. Ik baseer me voor Engeland en Frankrijk op de telling van Van Dijk en Helmers (1991), 75. Voor Duitsland baseer ik me op Weckel (1998), 26, 599-605.
- 18 De kleinschaligheidsthese is uitvoerig uitgewerkt door Johannes in *De barometer van de smaak*.
- 19 Zie voor de lectuur van buitenlandse vrouwenbladen in Nederland Jensen, 'De Nederlandse vrouwenpers in een internationaal perspectief', in: *Nederlandse Letterkunde* 6 (2001) 3, 219-239, met name 220-222. Het grootste gedeelte van de hier vermelde gegevens is daar aan ontleend. Zie voorts ook Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 46-47 voor de Nederlandse intekenaren op Pomona.
- 20 Prospectus W.H. van Heijningen (1848), 2.
- 21 *Penélope*, 1 (1821), 'Lektuur', 5.
- 22 Citaten uit *Penélope*, 1 (1821), 'Lektuur', 186 en 5 (1829), 'Lektuur', 82.
- 23 'Eets over de voordeelen van eene geregelde werkzaamheid'. In: *Penélope*, 1 (1821), 'Lektuur', 51-61. Citaten 55.
- 24 *Handelingen*, 9:36-43.
- 25 'Fragment uit eenen Brief van E. te Maastricht, aan J. te Groningen. December 1831', in: *Penélope*, 7 (1833), 'Lektuur', 47-56. Citaat 51.
- 26 *Penélope*, 5 (1829), 'Lektuur', 83.
- 27 Brief van Francijntje de Boer aan Van Meerten-Schilperoort, 3 juni 1825.
- 28 Prospectus W.H. van Heijningen (1851), 3.
- 29 *Gracieuse* (okt. 1862), 1.
- 30 Eijssens, 'Het jaarboekje 'Aurora' van A.C. Kruseman' (1993), 144.
- 31 *Maria en Martha* (1844), dl.1, 3.
- 32 *Gracieuse* (okt. 1862), 1
- 33 Zo meldt het *Leeskabinet*, 'Bibliographisch Album' (1863), 218.
- 34 Volgens de telling van Ghering-van Ierlant, *Mode in prent* (1550-1914) (Den Haag 1988), 88. Zie voor een lijst van alle buitenlandse edities van *Der Bazar Holland, Hand Coloured Fashion Plates 1770 to 1899* (London 1955), 117.
- 35 Deze cijfers zijn achtereenvolgens ontleend aan een prospectus uit 1865, Kruseman (1886), dl.2, 57 en een prospectus uit 1891 (Bibl. van de Kon. Ver.).
- 36 Van Meerten-Schilperoort, *Uitspannings-uren voor lichaam en geest; der Nederlandsche jeugd aangeboden* (Schoonhoven 1838). Tweede, verbeterde druk, iii-iv.
- 37 *Aglaja*, vol. 2 (1849), voorbericht, i.
- 38 *Aglaja*, vol. 4 (1851), voorbericht, i. en vol. 2 (1849), voorbericht, i.
- 39 Zo riep de redactie de lezeressen op voorwerpen in te zenden voor een loterij die drie weduwen en dertien wezen uit hun financiële nood moesten helpen na het verlies van hun 'verzorgers'; *Aglaja*, vol. 14 (1861), 4.
- 40 Zie bijvoorbeeld vol. 2 (1849), i: '[...] het toenemende debiet, van eenige duizend exemplaren - een getal hetwelk nog dagelijks aangroeit [...]'; vol. 4 (april 1851) 'het Tijdschrift Aglaja [...], dat in Holland wordt uitgegeven en dat zijne abonnees bij duizenden telt'. In de voorraadstaten van A.C. Kruseman worden de volgende aantallen vermeld: in 1848 5.000 exemplaren, in 1849 4.000, in 1850 4.000, in 1851 4.500, in 1853 5.500 en in 1854 5.500 (Bibl. van de Kon. Ver.).
- 41 Ross, 'Waarom liet Sjaalman de Aglaja vallen?' In: *Weerwerk. Opstellen aangeboden aan prof. dr. Garrit Stuiveling* [...] (Assen 1973), 136-142.
- 42 De Vries, 'A.C. Kruseman', in: *Eigen Haard* (1894), 298.
- 43 Aldus een recensent over *Maria en Martha* in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1846), dl. 1, 664-665.
- 44 *Maria en Martha* (1844), dl. 1, 2.
- 45 Prospectus S.E. van Nooten (1847).
- 46 Johanna, 'Welke is thans onze roeping?', in: *Maria en Martha* (1848) dl. 9, 27-32. Citaten 30, 32.
- 47 'De werkkring der vrouw', briefwisseling tussen Johanna en Elise. In: *Maria en Martha* (1847) dl. 6, 125-135.
- 48 *Gracieuse* (okt. 1863), 41.
- 49 Oplagecijfers zijn helaas niet bekend.
- 50 Prospectus Van Dijk & Comp. (1870).
- 51 Betsy Perk, 'Aan onze lezeressen', in: *Ons Streven* (1870), proefnummer.
- 52 *Ons Streven* (4 nov. 1874) en (2 april 1878).
- 53 Zie voor het internationale netwerk rondom beide tijdschriften en redactrices Jensen, 'De Nederlandse vrouwenpers' (2001), 230-235.
- 54 Betsy Perk, 'Waarvan moet de vrouw zich emancipeeren?', in: *Onze Roeving* (1 aug. 1872), 121-122. Citaat 122.
- 55 Het eerste is van Ronald Giphart, in het artikel 'Orgasme 2004 en nu jij', in: *Marie Claire* (december 2003), 165-169. Het tweede komt uit de inleiding van de uitgevers in *Moeder*, no. 1 (1934), 4.
- 56 Dat de bladen geïllustreerd zijn, is in de twintigste eeuw een gegeven. Foto's en illustraties vormen een onlosmakelijk deel van de redactionele en commerciële inhoud.
- 57 Voor - actuele - oplagecijfers van *Libelle* en andere vrouwentijdschriften zie: <http://www.nuv.nl> en www.hoi-online.nl.
- 58 Willems-Bierlaagh, *Nederlandse vrouwentijdschriften 1800-1945. Bibliografische lijst* (Amsterdam 1992), 8.
- 59 HOI meet sinds 1988 de oplagecijfers van gedrukte media in Nederland. Inmiddels zijn ruim 700 titels aangesloten bij HOI, heeft het zich ontwikkeld tot de 'enige en echte oplage-currency' en fungeert het als keurmerk. 'Het belang van onderzoeken voor de tijdschriftmarkt. Bron: 'Accountability is cruciaal', in: *MarketingTribune Publiektijdschriftenspecial* (december 2003), 26.
- 60 De Groep Publiektijdschriften van het Nederlands Uitgeversverbond, ontstaan uit een fusie in 2001 van de Groep Omroepbladen en de Groep Publieks- en Opinietijdschriften, vertegenwoordigt 33 uitgeverijen met in totaal 170 titels (gezamenlijke oplage ruim 19 miljoen exemplaren).
- 61 *De Rotterdamsche Dameskroniek*, no. 31 (31 maart 1939).
- 62 Deze kenmerken zijn een vereenvoudiging van de drie kenmerken waarmee tijdschriftuitgevers anno nu marktsegmenten beschrijven: sociografische lezerskenmerken (bijvoorbeeld leeftijd, geslacht en gezinsamenstelling), situatiegebonden kenmerken (zoals koopgedrag, tijdbesteding en informatiebehoefte) en persoonsgebonden kenmerken (die te maken hebben met de mentaliteit van de lezer als individu). De sociografische kenmerken zijn vereenvoudigd tot 'leeftijd' en 'maatschappelijke positie' en persoonsgebonden kenmerken tot 'levensovertuiging'. De situatiegebonden kenmerken worden buiten beschouwing gelaten.
- 63 Hemels, 'Vijftig jaar onderzoek naar de tijdschriftpers', in: Hemels en Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland. Bibliografie*, dl. 2, band A, 18.
- 64 Idem, 305.
- 65 Enkele voorbeelden: Wassenaar, *Vrouwenbladen spiegels van een mannenmaatschappij* (Amsterdam 1976); Hermes, *Easily put down. Women's magazines, readers, repertoire and everyday life* (Amsterdam 1993); Van der Mooren, 'Wat een meisje weten moet'. Een studie naar *Yes en haar lezeressen* (Amsterdam 2001). 'Vijftig jaar onderzoek naar de tijdschriftpers' in *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland*, dl., 2 band A, 17-267, geeft een overzicht van lezeronderzoek door tijdschriftuitgevers en van de tijdschriftpers als object van studie en wetenschap.
- 66 *Het Rijk der Vrouw*, no. 1 (1924).
- 67 *De Week in Beeld*, 30 september 1938 - januari 1943; 13 juli 1946 - maart 1953. Samen gaan met *Zuid. Katholiek Weekblad voor Brabant en Limburg* en voortgezet als *Revue. Margriet* was ook verkrijgbaar bij de vijf gewestelijke nevenedities van *De Week in Beeld: Utrecht in woord en beeld, Gelderland in woord en beeld, Van eigen erf, Het Noorden in woord en beeld en Fen Fryske groun*. De kopbladen worden verboden per 1 januari 1942; vanaf die datum verschijnen alle edities onder de titel *De Week in beeld*.
- 68 *Margriet*, no. 1 (1938).
- 69 *Wij Jonge Vrouwen* (1935) is de voortzetting van *De Jonge Vrouw*; *Eva. De Hollandsche Lelie* (1936) is de voortzetting van *De Hollandsche Lelie*; *De Vrouw* (1940) is voortzetting van *De Proletarische Vrouw*; *Vraagbaak voor de Vrouw* is de vermoedelijk de voortzetting van *Vraagbaak voor iedereen en heel het Huisgezin* (1942); en *Dameskroniek* is de vermoedelijk de voortzetting van de *Amsterdamsche, Haagsche, Nederlandsche en Rotterdamsche Dameskroniek* (1942).
- 70 *Christelijk vrouwenleven*, no. 1 (jan. 1921), 24.
- 71 Rietveld-van Wingerden, *Voor de lieve kleinen. Het jeugdtijdschrift in Nederland 1757-1942* (Den Haag 1992), 29.
- 72 *Beatrijs*, no. 1 (5 jan. 1939), 1.
- 73 *Margriet*, no. 1 (30 sept. 1938).
- 74 *Elegance*, no. 1 (juli 1946), 5.
- 75 *Beatrijs*, no. 1 (3 mei 1946), 2-3.
- 76 *Libelle*, no. 1 (8 maart 1946), 2.
- 77 Negen titels keren na de oorlog terug: *Het Rijk der Vrouw*, (*Alles voor*) *Eva*, *Libelle*, *Margriet*, *Beatrijs*, *De Vrouw en haar Huis*, *Elegance*, *Vrouwenpost* en *Dameskroniek*.
- 78 *Vrouwenstem*, no. 1 (6 maart 1948), 3.
- 79 *Ibidem*.
- 80 *Beatrijs*, no. 49 (9 dec. 1967), 7.
- 81 Hemels en Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland*, deel 2 band A, 417.
- 82 *Rosita*, no. 11 (18 maart 1967), 5.
- 83 *Cri*, no. 52 (30 dec. 1967), 4.
- 84 *Eva*, no. 1 (4 jan. 1958), 9.
- 85 *Vrouwenpost*, no. 3 (dec. 1957), 113.
- 86 *Prinses*, no. 1 (2 sept. 1961), 1.
- 87 *Avenue*, no. 1 (nov. 1965), 7.
- 88 Hemels en Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland*, deel 2 band B, 949.
- 89 *Romance*, no. 1 (4 okt. 1958), 2.
- 90 Van der Kwartel, *Doelinden en oogmerken bij het oprichten van tijdschriften. Een terreinverkenning*. (Zwanenburg 1968), 25, geciteerd in: Hemels en Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland*, deel 2 band A, 354.
- 91 *Tina*, no. 1 (10 juni 1967), 2.
- 92 Geciteerd in: *Club*, no. 7 (juli 1988), 59.
- 93 *Anita*, no. 52 (27 dec. 1985), 3.
- 94 Ter vergelijking: *Club* heeft in 1988 een oplage van 63.398, *Tina* van 105.932 en *Yes* van 141.166 exemplaren.
- 95 *Viva*, wk. 41 (7-13 okt. 1972), 66.
- 96 *Het Nederlandse Tijdschrift (NOTU)*, no. 11 (1972), 155-156, geciteerd in: Hemels en Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland*, deel 2 band B, 1098.
- 97 Hendrikse, 'De vergeten lezeres en haar nieuwe Spaarne-stad-weekblad' (14 april 1972), 4, geciteerd in: Hemels en Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland*, deel 2 band B, 1004.
- 98 *Prinses*, no. 51/52 (21 dec. 1974), 87.
- 99 De resultaten verschijnen vanaf no. 41 (9 okt. 1965) in *Margriet*.
- 100 *Margriet*, no. 20 (17 mei 1975).
- 101 Fotobijschrift 'Bij de foto van mevrouw Hanny van den Horst, hoofdredactrice van Margriet', bijlage bij een brief van Hanny van den Horst (11 december 1992).
- 102 *Cosmopolitan*, no. 1 (maart 1982), 4.
- 103 *Nouveau*, no. 1 (mei 1986), 3.
- 104 *Elle*, no. 1 (okt. 1989), 9.
- 105 Aangehaald in Hemels en Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland*, deel 2 band B, 711.